

Rejtvényfejtés

Kabdebó Lóránt életműinterjúja Utassy Józseffel
1985-ből

Már életében oly nagy a róla szóló szakirodalom jegyzéke, mint a klasszikusoké, megkapott minden jelentősebb díjat, amelyet költő valaha is kaphat hazánkban, barátok között nőtt költővé, a híresen összetartó, utóbb 1994-ben Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével és 2009-ben a Bethlen Gábor-díjjal is egybefogott Kilencek (az *Elérhetetlen föld* antológia költői) csoportjának tagja – mégis verseiben az egyedül maradt ember hangja kiált, vitatkozik, vacog, és nagy ritkán derül. Ha kezébe akad a Biblia: Jób könyvének nyílik ki. És ha Adyt idézi, azt a pillanatot ragadja meg, amikor „Bandi” a Bibliát a földhöz vágja.

Ha volt ember kortársaim között, aki sokat szenvedett, akkor ő az. Úgy érezte: Isten és a történelem megszakasztja benne a létet, magára maradt, mert olyan világba kényszerült, ahol megszakadnak az emberi kapcsolatok, aki, ha szenved, önmagában szenved, akit, ha csapás ér, maga őrül bele. Ha meghal környezetében valaki, akkor önmagát látja a sír mélyén széthullani a semmibe, rajta munkál a testet felfaló televény a maga természetes módján. És ez természetellenes képzetként tölti el a lét hidegével szellemét. Ha Utassy Vadász Józseffel kihal a Vadász nemzetség – benne, vele és általa végveszélyben lévő nemzet kap figyelmeztetést: megszakadhat egy nép történelmi folytonossága is.

A Jób könyvből kilépő goethei Faust belelép az emberi történelem nyüzsgésébe, a nagyvilágba – a 20. században felnőtt magyar költők sorsa ellenben éppen fordított életpályát írat le velük. Magányt, kivetettséget, a lázadás visszametszését, a generációs folyamatosságból való kivetettséget méri rájuk. Utassy apját sem ismerte, ott pusztult Minszk mellett a Don-kanyarban. Fiát gyorsan öló betegség szakítja halálba, neki magának pedig lázadó hangú versei miatt köteteit tartják vissza, kínozva ezzel súlyos idegbetegségbe. Két költőt említek most, akik társsorsúak lettek, mert nyíltan szembe mertek szállni az elmúlt hatalommal: Petri György és Utassy József; az egyik filozófusként magyarázatokkal szolgálta ki szabadságigényét, a másik szenvedélyes, izzó gyűlölettel formált indulatszavakkal töltötte meg dallá alakított szabadsághimnuszait – mindketten testi-szellemi létezésük roncsolódásával fizettek tisztes merészségükért.

Ismertem fiatalon, lázas bizakodó költőként, kedélyes szerelmes fiatalemberként. Micsoda életszeretet sarjadt az ifjúban: „*nagyon szerethetlek, / ha már a sálam is / integet utánad*”. De már akkor is felelősséggel nézett szét a világban, észrevette, ami mellett általában figyelmen kívül mennek el az emberek: érzékeny volt a szegénységre. Bükkalji szegény legény, aki életre szóló sebekkel születik, történelmébe belerokkant nép költője, mely nép szabadságát is keserves, önemésztő bukások árán vágyhatta, aki tudja, hogy annyi balsors közepette kell önmaga ügyében önmaga ügyintézőjévé válnia. Csak annyian, annyiszor ne akadályoznák! Büszke öntudattal lépett fel a szegények védelmezőjeként, a szabad szólás követeként. Petőfitől tanulta a célratörő, nyers szókimondást,

Juhász Gyulától a verstémát elindító-bemutató kezdősorok moll hangszerelésű hangulatteremtését, Radnótitól a természet verstérré stilizálásának módozatát, Nagy Lászlótól pedig az indulatok dalversbe zárását. Mennyi szenvedéllyel kérte számon a szabad, normális életlehetőséget nemzedéke versindulójában, a *Zúg Március* címűben: „*Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy?! / Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. / Talpra, Petőfi! Sirodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!*” Merte kiáltani kötetében, amikor március idusát, Petőfi ünnepét kardlapozók verték évente szét.

Nemzedéke bálványa lett. Én, aki iskolában sem szerettem verset tanulni, annyira magamba olvastam első lánglelkű kötete, a *Tüzem, lobogóm!* verseit, hogy nem egynek közülük ma is olvasásuk közben felmondom előre sorait. „*Itt van például ez a koldus. / De hol lehet vajon a lába? / Mert a koldus itt van. / S az én hazám az ő hazája!*” Bekapcsolom a televíziót, és mit hallok visszamenően minden napra elosztva még ma is? A fiatal Utassy igazán lehet rá a válasz: „*Föl kell rúgni ott azt a tányért: / kalimpálgjon az égre holdnak! / Korog az éjszaka, hideg van. / Filléreitek hunyorognak.*” „*Forradalom, / forradalom*” – ez volt ifjúsága jelszava, itt hagyta ránk ma is érvényes követelményként. Lehet, akik megcsalták életében, ma is kétségbeesve tiltakoznak. Versbeszéde ma lett a legaktuálisabb beszédtema.

Valamikor 1970 késő őszen, Pesten még mindketten hazátlanok. Az Erzsébet híd budai hídfője tájékán vártam a villamosra. Már inkább éjszaka volt, egyedül álltam ott. Közel s távol senki. Egyszerre vállamra teszi a kezét egy férfi. Ijedten összerendeztem. Ma sem tudom, hogyan tudott olyan észrevétlenül közelembe kerülni valaki. Utassy Dzsó volt, ahogy barátai hívták, hívják ma is, sőt a nekrológokban is ekként szólítják meg a költőt. A véletlen találkozás hosszas beszélgetésbe torkollott. Kiteljesedő költői rendszer egymásra épülő szintjeit rajzolta elem, jelentve, hogy szinte készen áll második kötete, és már a harmadikon dolgozik. Úgy éreztem: a nagy tehetségű költő rendelkezik azzal a szellemi tőlissel, amely a teljes költészet felépítéséhez szükséges.

Ezt vágták vissza ifjúságában. Fektették kötetét, szűrték, alakították volna. De ő ellenállt. Így hát megélte ő is a maga évadatát a pokolban. Csak ez számára évek-évtizedek hosszúságú éjszakát jelentett. Neki nem adatott március 15-e, neki csak a segesvári sírgödör jutott, forradalmi sikerek nélküli pusztulás. A század magányosává kényszerült, csak a csillagoknak fordulva mondhatta, kiálthatta keserveit. A rendszerváltás után dalolhatta ki a maga „pszichoanalitikus naplóját” *Kálvária-ének* címmel. Egy végigajgatott éjszakába sűrítve éli át benne magánya történetét. És ebből a mesterséges szedálás nem lehetett kiút! „*Micsoda ősi félelem / fagyva dermeszti éjjelem*”, mert mindennek kikerülhetetlen oka és okozata is benne a versben: „*Gyilokkal néz farkas-szemet, / aki maga elé mered*”. Mint Vörösmarty magányos remetéi és Tolsztoj három sztárece, ő is csak azt tudja ekkortól mondani: átkozott legyen az Isten. Számára az evangélium leggyakoribb biztatása: ne félj – egyetlen csonkká zsugorodott: félek. Ebből a mélyből egyetlen világszép vers emelkedik ki, a Szabó Lőrinc-i *Semmiért Egészen* ellenverse, Robert Burns *John Anderson, szívem, John!* elégiájának párdarabja: *Ketten maradtunk. „Köszönöm, / hogy élsz, / hogy létezel, / megköszönöm, / hogy együtt / félsz velem, / köszönöm, / köszönöm, / édesem!”*

Költői paradoxona nem a ki nem mondás, hanem a kimondhatatlanság volt. Verseit nem az intellektuális elemzőkézség hiánya fokozta le „közhelyek” szintjére (már akinek a forradalom közhely!), mint kritikusai egy időben vélték, hanem éppen az erő emelte meg versét, melyet a kimondhatatlan gondolat visszatartásának fájdalma táplált. Máskülönbem nem juthatott volna az elhallgatás és az összeomlás küszöbére. Hiszen egy-egy versében szinte az egész kozmosz fájdalma feszített. Még összeomlása sem csak személyes ügye volt, bárha akként szervítette is verssé. A kimondhatatlanság lényege: az elvesztett azonosság tudat. Mely mindenkibe belefészkelte magát. Belém is.

Az a fiatalember volt, aki életrajzának szinte semmilyen mozzanataról nem beszélhetett egyértelmű szabadságérzettel. Az ő személyes poklokot felmutató indulata és elfojtódása utóbb szociológusok és történészek érvelésében és tényfeltáró munkájában érte meg feloldását. Szervezete összeomlását orvosok gyógyították. De indulata is, elhallgatása is, majd pokoljárása is közügy lett. Nem véletlen, hogy a versre mindinkább néma világban nálunk versszeretők érdeklődése épít ellenvilágot. A legmagányosabb költők szava visszhangzik a legtöbb verskedvelő idézeteiben. Tóth Árpád, József Attila, Radnóti után Baka István és Utassy József fájdalmas sorai a legnépszerűbbek. Ők ma a legolvasottabb költők.

Elég, ha csak a *Ketten maradtunkból* idézek: „*Ma még tavasz van, / messze a nyárvég, / ám fekete az út, / s még feketébb lesz, / ha az elmúlás / anyála rálép, / és közénk zuhan egy / jege-nyéárnyék, / s hiába hüppögsz / utánam, / kedves, / hogy várj még, / várj még – / fekete az út, / ha az elmúlás / anyála rálép*”. Ha csak a vers alkotóelemeit csodálom, képvilágát, a benne feszülő indulatot, az elégiaivá formálódó retorikát, a finoman megfogalmazott összetartozás-érzést figyelem – a létezés tragikus megszakíttósága a versben feloldódik egyfajta sorsközösség átélésében. Hogyan teszi? Nagy költői rejtély. Tanulni-tanítanivaló.

Minden elmélet ellenére? A jó költő – lehet, maga nem is tudja – kiváltja a maga elméletét. Utassy verseivel elmélet is született – ha a kortárs elmélészek nem is érzékelték. Majd egyszer taníthatják! Amikor attól szenvedünk, hogy a szegénység mellett az emberi szétszakíttóság is keserves terheket ró az emberekre napjainkban, akkor jön egy költő, aki megszenvedte a veszteségek szinte jóni méretű halmazát, és csak azért írja verseit, hogy ebből a kivetettségéből megtalálhassa a feloldozó és kivezető szavakat. Szép szavakat, nehéz szavakat, ha kell, átkozódó szavakat, de mindenképp az összetartozást szükségelőket.

Sors és vers oly igen szembefordult a most lezárult életműben. Egy sokat szenvedett embertől búcsúzunk, akik kortársai, ismerői lehettünk. De költészete éppen erre a búcsúra készített fel ifjú lendülete összeomlasztása óta. A korszakok, amelyeket átélt, nem kedveztek életmenetének. De ő kedvezni akart utókorának: már régóta számára élt. Hagyatékozott minden verse mozdulatával. Kálvária-éneke mélypontján a világ ellenes nagy hatalmait készült összebékíteni, mikor rögeszméje téveszmének bizonyult, ebbe bolondult bele. Ebből igyekezett mindig visszalépni. Az összetartozásban, egy elképzelt világbékében elhelyezkedő nemzeti létünket vágyta, és ehhez kereste a személyes összetartozások rendszerét. Akik ezután utánamondják-utánamondjuk verseit, bennük és általuk megérezzük a létezés tragikusságát, ám szövegeiben (rímeiben, sorlejtésében, és főként rapszodikus retorikájában) a létezés rendjében való helyfoglalásunk lehetőségeire is rárévedhetünk. Magáért szenved, de nemzetéért, embertársaiért harcol. Legszörnyűségesebb versei is a megfogalmazás szépségével hatnak. Mint Radnóti legutolsó versei. Ezért is szerették meg, és hiszem, ezért is idézik, idézzük mindhalálig.

* * *

Amit eddig írtam, azt a fájdalom pillanatában fogalmaztam, de mintha ma írnám, éppen az ezután olvasható életrajzi emlékezés bevezetőjeként. Ennek a ma is ekként érvényes költészetnek a magasából tekintsünk vissza az ántivilág kibeszélhetetlenségébe, 1985 telére-tavaszára. Élete egyik mélypontján, súlyos betegsége kompenzálásaként egyensúlyozva próbálta szavakba önteni tanúságtevő versei életrajzi hátterét, a maga szenvedéstörténetét. Négy „ülésben” raktuk össze élete addigi menetét. *Pokolból jövet* érkezett. Beszélőre? Nem tudván, hogy nemsokára megváltozik a világ. Bárha ő még újabb sorscsapással, fia halálával is szembe kell utóbb nézzen. A változás után hál' istennek, versben is megjelentethette a maga *Kálvária-énekét*, életrajzát is leírhatta egy gyűjtemény számára, melyből egy részletet magam is magyarázatként beékeltem beszélgetésünk

menetébe, az 1985-ös rejtélyes fogalmazások megfejtéseként. Kisiskolásként rejtvényfejtő szenvedéllyel élt, nem tudván, hogy amikor egyik napról a másikra abbahagyja játékát, akkor szakad rá számára, balladás emlékezését éppen ez teszi izgalmassá számomra. A tényekben élő bizonytalanságokat vezette elém. Ezeket kellett most, a szövegek stilizálása és elbeszéléssé szerkesztése során történeté alakítanom. Kaleidoszkóp-rajzoltá. Az eredeti hangfelvétel bármikor meghallgatható a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában, miként annak szó szerinti gépirata is olvasható. Munkám során a gépiratból emeltem ki rejtélyes szövegeit, és közben fülelem a hallgatóval ellenőriztem a szavak-mondatok sajátos hangsúlyait. Szögletes zárójelben a feleség, az egyetemi társ és költőtárs magyarázatait illesztettem a szövegbe, beszélgetőtársam tanácsait követve. Aki akarja, a saját kaleidoszkóp-képét is kipróbálhatja megformálni. De remélem, az énáltalam alakított változat kielégítő lehet. Hiszem, a mi „négyülésben” készült rejtvénykészítésünk később alapul szolgálhatott rejtvényfejtése, újabb alkotói korszaka elindulásának, az ő verses változatának megalkotásakor.

Egyetlen adatsort nem tudok tisztázni mainapság. Az egyetemi „önképzőköri” lapok történetét. *Mozdulók, Napok, Tiszta szívvel*. Hány számuk jelent meg, kik szerepeltek benne? Visszamenőlegesen, a mi '56-os *Tiszta szívvel*ünkig, 1957-es *Szavunkig* egy egyetemi szakdolgozatnak kellene mielőbb tisztáznia, amíg emlékek és a tárgyak, maguk a lapszámok összegyűjthetők lehetnek. A résztvevőket gyanútanul faggatva változatos képet kaptam most, hogy ragaszkodva az Utassy József szövegében az ő elmondott szavaihoz véglegesítem erről bizonytalanul mesélt emlékeit. Nem mentem a történet után, mert a költésztörténeti lényeg mindegyikük elmondásában hasonlóan van benne. Leendő költők és későbbi professzorok próbálkozásait gyűjtötték ezek a lapok, melyeket egymás után, így-úgy, különböző módszerekkel megszüntette a hatalom. Ami maradandóan kiemelkedett ezek közül, az a *Kilencek antológiája, az Elérhetetlen föld*. Ahol a nagy elődök sorban kiálltak az indulók közös széttekintése mellett. Kilencféle tekintet formálta ki ezt az emlékezetes monumentumot, amely ekként alkotva egységet vált részévé az irodalomtörténetnek, és ezért már jól ismertté.

Aki most olvassa Utassy József emlékezését-múltrejtélyét, két korba kell, hogy beleélje magát: egyrészt a rendszerváltás előtti 1985-ös évbe, a töredékes történet kikanalyarításának idejébe, másrészt a költő halhatatlanságának távlatából összeálló történet maradandó tanulságainak feldolgozásába. E kettőből állhat össze a szöveg olvasásának mindenkori jelenideje.

1985. február 21.

– *Kedves Jóska, nagyon örülök, hogy hosszas kérés után elszántad magadat, hogy több „ülésben” elmondod eddigi életed menetét. Kezdjük hát valahol Heves megyében...*

– ...Bükkszenterzsébeten, ahol a Mátra áthullámszik a Bükkbe. Valamikor a 12., illetve 13. század környékén II. András alatt alakul a falum, az ott letelepedő családokból: Utassy, Zay és Szilák, később még jön aztán a Ködmön hozzát.

– *A falut hogy hívták eredetileg?*

– Már akkor is, a pápai bejegyzésen is így szerepel, hogy Szenterzsébet, csak volt a Dunántúlon is (az Órségben), meg Erdélyben is Szenterzsébet, és ezért föl kellett venni a Bükköt, mint megkülönböztetést. Így lett Bükkszenterzsébet. A Bükk, ez nem a nagy Bükk hegységről ered, hanem van egy hegy, az ós-Bükk, a falunk határában, és onnan vette a

nevét a falunk. Egy hosszú, 10 kilométeres völgyben él három falu: Bükkszenterzsébet, Tarnalelesz és Szentdomonkos. Ez a három falu mostanra teljesen egybeépült, sőt hozzánk csatlakozott Fedémes is, bár egy picit kiesik, egy völgykatlanban.

– *Kezdjed őseiddel, akik ehhez a kis faluhoz kötődtek.*

– Talán a nagyszülőkkel kellene kezdeni. Az anyai nagyanyámat Utassy Barta Zsuzsannának hívják, nagyapámat Kiss Andrásnak. Anyám Kiss Margit. Az apai nagyanyám, Utassy Pintyó Rozál, a nagyapám Utassy Vadász József. Apámat ugyanígy hívták. Ebből is lehet látni, hogy a falumban rengeteg Utassy van, és a megkülönböztetés a ragadéknév alapján történik. Engem például a faluban mindenki Vadász Józsefnek ismer, nem Utassynak. Utassyból van egy rakás.

– *Ezt a két „s”, „y”-t, ezt a családod használja, vagy csak te, szóval ez mit jelent?*

– Nagyon bonyolult dolog. A faragásokon, például nagyapámnak, aki erdőkerülő volt, az egyik faragásán, sótartóján „s-i”-vel van írva. A temetőben is sok „s-i” van. Viszont volt az Utassyak között, aki tényleg nemes volt, és állítólag történt egy névpótlás is valamikor, csak nem tudom, hogy mikor. Hát én meg a családom soha nem voltunk nemesek.

No, de hadd mondjam még el, hogy az anyai nagyapám Ózdon volt segédmunkás, amikor szanálták – mert gyakran előfordult, hogy szanálták –, akkor az Alföldet járta, mezőgazdasági munkát végzett, aratott, csépelet stb. Nagyon keveset keresett, tulajdonképpen a nagyanyám meg az anyám tartotta el a családot, bejártak Ózdra, vittek pálinkát, tojást, vaját, cigarettapapírt – mikor mit, amivel tudtak kereskedni. Mert azt elfelejtettem mondani, hogy az anyai nagyanyámnak-nagyapámnak öt gyereke volt, ebből négy lány és egy fiú. Gondold el: négy lányt férjhez adni, micsoda teher lehetett. Az apai nagyapám szintén dolgozott gyárakban is, de inkább az erdőn volt – erdőkerülő és vadőr. A foglalkozása vadőr volt, de amikor apámat elhívták sorozásra, majd behívták katonának, akkor mindig ő ugrott be helyette. '45 után, amikor az öreg Beniczky földesurat „megbuktatták”, akkor került nagyapám tulajdonképpen erdőkerülői státusba, haláláig az egész falu vagyónát őrizte.

– *Mikor halt meg?*

– Ha jól emlékszem, harmadikos gimista voltam Egerben, '58-ban. Most egy nagyon kegyetlen dolgot mondok – nem szerettem ezt az öregembert, mert kegyetlen, kíméletlen ember volt, nem tudta például megbocsátani anyámnak, hogy újra férjhez ment, egy életen keresztül hozzánk be nem tette a lábát, pedig születésnapjára, névnapjára, minden alkalommal vittem kis ajándékot, az anyám küldött cigarettát, ezt-azt, és szavaltam neki verseket, az öreg bácsinak. Akkor, amikor meglátott, akkor elsírta magát. Ennyire tellett tőle. De egyébként, hogy elvitt volna az erdőre egyszer is, hogy kisfiam, most van az őzeknek, szarvasoknak a bőgése, soha eszébe se jutott. Amikor gombászni mentem – mert ennek ellenére én csak kúsztam meg jártam az erdőt –, és mikor találkoztam vele, akkor mindig csak annyit mondott: na, szedtél-e már valamit? – Mondtam: szedtem. – Azt mondja: na, akkor eredj itt erre fölfele, mert a Verőben háthogyha van jó tinórugomba vagy vargánya.

– *Édesapád mit csinált, mivel foglalkozott?*

– Az ózdi gyár segédmunkása volt, aztán mikor szanálták őt is – nem is egyszer, sokszor –, akkor vagy az egercsehi, vagy a borsodnádasi bányában dolgozott, vagy pedig elmentek Ajnácskőre a kőbányába, mert arra is volt példa.

- *Mi volt a szakmája?*
- Külön szakmája nem volt semmi. Segédmunkás volt.
- *És édesanyád?*
- Háztartásbeli volt. De ismerte az összes mezőgazdasági munkát, amit kellett csinálni kevéske, nem is tudom, háromnegyed vagy félholdnyi földünkön. Leginkább kapálnia kellett. Aztán segített a rokonoknak, akiknek volt rétje, oda meg gyűjteni ment.
- *Hogy ismerkedtek meg?*
- A faluban. Hadd mondjam el, mert olyan bonyolult a számomra is. Ahogy utána számoltam, ők tulajdonképpen másod-unokatestvérek voltak. Valahogy rokonok a nagyapám-nagyanyám, vagy az úkanyám környékén. Anyám 17 éves volt, apám kilenc évvel volt idősebb, mégis létrejött a házasság. Mert anyámnak mennie kellett, sokan voltak, nem bírták tartani. Ő volt a legidősebb.
- *És apádék is többen voltak testvérek?*
- Apámék négyen voltak szintén, ebből két lány és két férfi. Az apám öccse, Utassy Vadász Károly szerencsésen túlélte a háborút, de majdnem meghalt ő is, olyan állapotban került haza, hogy szinte már lemondtak róla az orvosok is. [A fia, Gyula Egerben él, és van két lánya, mindketten viselik a Vadász nevet.]
- *Mikor vonult be édesapád?*
- Többször is behívták, többször is bevonult. Utoljára '42-ben, és 1942 novemberében még otthon lehetett, szabadságon.
- *Él benned valamilyen kép az apádról?*
- Semmi, semmi, semmi. Egyáltalán nem emlékszem apámra. Még kétéves se voltam, ahogy apám meghalt. Még emlékem sincsen. Nincsen.
- *Hol halt meg, tudtok valamit róla? Bocsáss meg, hogy én ilyeneket kérdezek, de végső soron költészetednek ez az egyik alapmotívuma, ezért kérdezem.*
- '43 márciusában kaptunk egy gyászlevelet, és kaptunk egy gyászdobozt, amiben benne volt a borotvája, órája, leereszt karikagyűrűje, levelek, negyed kiló kristálycukor, ceruza, radírgumi, szóval, ami vele volt.
- *Személyi holmija.*
- Apáméknak, amikor a Dontól jöttek visszafelé, a nagy visszavonuláskor, volt egy incidensük. Megálltak pihenni, és jó néhányan a tüzet állták körül, és távolabb az egyik magyar katonától el akarta venni a zabot vagy szénát, már nem emlékszem pontosan, egy német katona. A magyar katona nem adta, erre a német katona agyonlőtte. A fáradt golyó apámat jobb felső combcsonton találta, eltörte, és így egy hónapig húzták szánon a nagy visszavonuláskor. Amikor kórházba került, már harmadfokú fagyása, nagyfokú vérvesztése és combcsonttörése volt, ez a három indok volt a halál oka.
- *Akkor öt rendesen el is temették.*
- Hogyha lehet hinni a levélnek, amiben úgy volt, hogy rendes katonai tiszteletadásal temették.
- *Ha személyes tárgyai is megmaradtak, akkor ezek szerint nem az út szélén veszett el, és hogy hol, azt is megírták?*
- Belorussziában, Minszkben, egy katonai kórházban.

– *És te azóta kerested?*

– Mit keressek? Egy időben majdnem elindultam, aztán akkor meg elfelejtettem a csapategységét, hogy mi a száma, aztán most megmondták – most mit lehet már ilyenkor keresni? Semmit szinte. 1943. február 19-én halt meg. Így, dátumszerűen tudtuk, mert ez volt a levélben, egy katonarvos írta, és nagyon tisztelettudó, nagyon rendes levél volt. Mégiscsak számított valamit, megnyugtató, hogy nem mint a kutyát kaparták el.

– *Most akkor szülessél meg. Versedből tudom, hogy Ózdon, de hogyan is történt?*

– A család BükkSZenterzsébeten lakott, és hol anyám ment Ózdra, meglátogatni apám, hol hétvégén Ózdról kerékpárral jött apám meg a sok barátja, akikkel együtt dolgozott, haza BükkSZenterzsébetre. Egy időben, még ezt nem mondtam, albérlők voltunk.

– *Tehát önállósodtak a szüleid.*

– Az apám elment albérlőnek az alvégre, szemben a falu templomával. Éppen most bontották le pont ezt a házat, amiben laktunk. Hadd bontsák, én nem is bántam, mert mindig csak emlékeztetett a sok rosszra. Apám nem tudott kijönni az apjával, meg anyám sem. Az apai nagyapámmal nem lehetett kijönni. Ezért mentek el albérlőbe. Apám onnan járt dolgozni, ahogy az előbb is mondtam, hol bányába, hol Ózdra, hol kőbányába. És anyám itt hordott ki engem, és amikor jött a szülés ideje, nem a falu bábájához vittek, akkor vezették be először, hogy mentőt kapott a pétervásári járás, és már ez a mentő vitt be engem Ózdra, a kórházba.

– *Ózdon volt a legközelebb kórház?*

– 28 km-re van, 30 km-re meg Eger. De inkább Ózdhoz kapcsolódtunk, mert a háromnegyed falu ott dolgozott. Így amikor eljött az idő, akkor a mentővel Ózdra vitték be anyámat a kórházba, és ott születtem meg, 1941. március 23-án. Aztán két-három hétig bent tartották még, utána pedig visszakerültünk BükkSZenterzsébetre. Ott voltam gyerek.

De maradunk még apámnál, mert majdnem kiesett az emlékezetemből, hogy apám három éven keresztül dolgozott Németországban, mezőgazdasági segédmunkásként.

– *Tehát úgy, mint a Magyarok című film szereplői.*

– Pontosan. A harmadik évben már anyámat is elvitte magával, és amit három év alatt kerestek, abból építettek fönt a főlégben egy réten, ott kaptunk telket, a dombok alatt egy szoba-konyhás házat. De ez abban az időben rettenetesen nagy szó volt. Háromévi munkájába került apámnak, meg anyámnak is, hogy ezt a házat össze tudták hozni. '41-ben, amikor én születtem, akkor kezdték építeni. Velem egyidős a házunk.

– *Házasságukból csak te vagy?*

– Csak én. Gondolom, ha nem hal meg apám, akkor biztos, hogy többen is lettünk volna, mert mind a két ágról sok gyerek van. Én azután egyedül maradtam.

– *Te már ebbe a felvégi házba jöttél haza?*

– Nem, még az albérlőben voltunk, hiszen csak '41 nyarán kezdték építeni ezt a házat.

– *És édesapád nem is látta készen ezt a házat?*

– Hát látta készen, mert '41-ben megcsinálták, és ő csak '42-ben vonult be. Bár akkor még nem volt körülkerítve, és nem volt bevakolva sem. Ezért is volt tragédia anyám számára, hogy meghalt az apám, ott maradt velem, se kerítés, se vakolás, csak a konyhában éltünk, mert a másik szobában se padló, se bepucolás nem volt még. És ezért kellett

aztán olyan gyorsan férjhez mennie. Hát nem férjhez ment, ők nem voltak hivatalosan megesküdve, hanem csak vadházasságban éltek. A feleszi esperes meg a plébános állandóan cseszegette anyámat, hogy nem él formális keretek között házaseletet. Ezért például nem is gyóntatta. Anyám meg azt mondta: nem is megyek gyónni, hogy ha ilyenekkel jönnek, ki hoz nekem egy vödör vizet is, hogy ha én egyedül vagyok.

– Ezek szerint katolikusok voltatok.

– Római katolikus az egész falu. Állítólag régebben nem katolikusok voltak, de ennek már 2–300 éve is van.

– Mostohaapád, nevezzük így...

– ...Kovách. Kovách Hótartó Ferencnek hívták, ő viszont Leleszről származott, Tarnaleleszről, ott rengeteg Kovách él. Annyit gondolkodtam rajta, hogyan lehet valakit így hívni, hogy Hótartó. Nagyon szép név. Nevelőapám mondogatta, hogy: ez a sok csángó, aki idejött. És kérlek szépen, így van, onnan hozták még a nevüket is, ugyanis vannak hótartó hegyoldalak, amik megtartják a havat a napsütés ellenére is.

– Tehát ő csángó származású?

– Gondolom, mert rengetegen jöttek állítólag a szomszéd faluba. Hogy ez mennyire igaz, hogy mennyire nem, ezt nem tudom, mert ennek én nem néztem utána. Csak hallottam.

– Ki volt a nevelőapád?

– Anyám férjhez ment egy évre rá, hogy apám meghalt, talán még nem is múlt el egy év, ezért is fújtak nagyon rá, talán tizenegy vagy tíz hónap múlva összeállt egy sánta suszterrel, akivel, hogy mondjam, körülbelül olyan 5-6-7-8 évig kitűnően éltünk, de aztán kezdődött az ivás, először a barátok végett, aztán már mindenért ivott. Napjában háromszor rúgott be, reggel 4 órakor kelt, már 6-ra, 7-re részegen jött haza, akkor lefeküdt egy keveset, aztán elment délelőtt, délre megint részegen jött meg, és délután... Szóval rettenetes volt az élet vele. Persze meg kell mondani őszintén: addig, amíg voltak inasai, nem így volt. Mert három-négy inasa is volt, azok dolgoztak, ő meg seftelt, járta Csehszlovákiát, Ózdra, Egerbe, mindenhová ment üzletelni, mert igazából ahhoz volt érzéke őneki. Aztán vége lett a jó világnak. Amikor már neki kellett volna dolgozni, akkor aztán elkezdett inni. Nem is tudott dolgozni. Úgy képzelj el, hogy az inasa kitűnően megcsinálta, például fölvarrt egy foltot, ha azt neki kellett megcsinálni, hát azt ember föl nem húzta, akkora öltésekkel csinálta. Szépen meg aztán tényleg nem tudott dolgozni. Hogy csinált volna egy pár cipőt ő maga? Erre még az életben soha példa nem volt.

– Újabb testvéred nem született?

– Nem. Mert ez a házasság teljesen elromlott, gondolhatod, hogy milyen a részeg ember, ha naponta egyszer berúg, aki meg háromszor rúg be egy nap, tudod, az rettenetes.

– De együtt maradtak ők aztán?

– Nem maradtak együtt, mert amikor én végeztem, '66-'67-ben, akkor elváltak. A nevelőapám a házunk melletti 800 négyszögöles birtokot eladta, és így anyám teljesen egyedül maradt az apám által vett 400 négyszögöles telken meg a házban.

– Ő se él már?

– Ő se.

– *Édesanyád?*
– Édesanyám él, hál' istennek, most 65 éves. 1918-ban született, apám 1909-ben, mint Radnóti, vele volt egyidős.

– *És édesanyád ott él a falutokban?*
– Egyedül. Apám után, mert az ózdi gyárban dolgozott, özvegyi járadékot is kap, összesen 2400 forintja van havonta. Ebből nem lehet kijönni. Most is tulajdonképpen ugyanazt csinálja, amit annak idején a nagymamával, csak már egyedül. Gyűjti a tojásokat, tésztaikat gyúr, bort visz, havonta háromszor-négyszer elmegy Ózdra, ahol megvan-nak a kuncsaffjai. Tengeti az életét.

– *Milyen emlékeid vannak legkorábról?*
– A legkorábbiak háborúskoriak. Emlékszem például, körülbelül három-négy éves lehettem, amikor a házunk melletti réten gyakorlatoztak a leventék meg katonák, sőt arra is emlékszem, amikor jöttek a repülőgépek, és azt a hosszú, fényes sztaniolszalagot húzták maguk után. Arra is emlékszem, hogy egy orosz katona a hónom alá nyúlt és föltett egy ágyú csövére, amit pontosan a házunkkal szemben állítottak föl. Hál' istennek nem került aztán sor a használatára, hanem elhúzták onnan.

– *Felétek volt háború?*
– Már nem voltak a németek ott, amikor megjöttek az oroszok, azok is csak átfésülték a falut és vonultak tovább.

– *Lövöldözés nem volt.*
– De bombázni bombáztak bennünket, a falura két bomba hullott.

– *Kettő darab?*
– Kettő, igen. Ebből az egyik az iskola kertjébe, de hál' istennek nem tett kárt, a másik pedig egy nagygazdának a portáját tette tönkre, azt telibe találta.

– *Tebenned az miként tudatosodott, hogy édesapád meghalt?*
– Én nem emlékeztem apámra, de csak mondta mindenki, az egész falu, hogy árva vagyok. Láttam a karszalagot a karomon, és mindenhol csak ezt hallottam, hogy szegény kisgyerek. Az öregasszonyok, ahogy megláttak, ahogy mentünk végig a falun anyámmal, sírtak, hogy jaj így, jaj úgy. Teljesen belém ivódott ez az árvaságtudat, aztán későbbiekben mesélik, hogy vettem az ásót, vállamra tettem, aztán mentem, hogy megyek Oroszországba, és kiásom apámat.

– *A pici gyerek számára is hiányzott az apa? Hogyan lett egész életedet meghatározó élmé-nyeddé a halott apa?*

– Bárhogy is igyekezett a nevelőapám, nem tudott az apám helyébe lépni. Rideg is volt, érzéketlen is, fatuskó volt, egy hatalmas nagy, tagbaszakadt, sánta suszter, akinek minden gondolata csak a kisüsti, meg a sör, meg a bor. És durva is volt, szóval nem tudott magához engedni engem. Nem tudtam az apámat látni benne. Minél részegebben jött haza, annál inkább vágytam az eredeti után.

– *Iskolába te hol jártál?*
– Bükkszenterzsébeten kezdtem, négy osztályt jártam itt, utána Tarnaleleszre men-tünk mi is, Erzsébetről, meg Szentdomonkosról is, meg Fedémesről is ide jöttek a felső tagozatot elvégezni.

– Ez már akkor általános iskola volt? Te is már az ötödikkel folytattad?
– '54-ben végeztem el már az általános iskolát Tarnaleleszen, és Egerbe kerültem a Dobó István Gimnáziumba.

– Maradjunk még Erzsébeten és Leleszen. Ebből az iskoláskorodból van-e valami, ami meghatározott téged?

– Az elemit nagyon rosszul kezdtem, viszont negyedikes koromban már jeles, kitűnő tanuló voltam, és ugyanez volt ötödikben, hatodikban is, sőt ötödéves koromban elvittek üdülni, úgy mondták, hogy megyek a Balatonhoz. Hú, boldog voltam, rettenetesen. Ez '51-ben volt, azt hiszem. '51–'52-ben. És Egerben aztán eltérítették az utunkat, mert Tóalmásra vittek. Ilyen nagy csalódás már régen ért engemet, mint akkor. Tóalmáson állandóan a téesznek a hagymáját szedték, helyesebben tiportuk össze.

– Tehát dolgoztattak üdülés helyett.

– Ez lett az én Balatonomból. Ide kapcsolódik egy közös ismerősünk. Emlékszel, '72-ben (még betegségem előtt voltunk), Miskolcon, az irodalmi esten találkoztunk Radó...

– ...Andrással.

– Vele együtt „nyaraltam”, sőt egy szobában is voltam, azt hiszem, ő volt a szobafőnök.

– És még a miskolci szerzői esteden is emlékeztél rá?

– Nagyon jó arcmemóriám van, de névmemóriám már nincs. András, igen. Arcmemóriám az tényleg kitűnő, és rá meg nagyon emlékeztem, mert végtelenül művelt fiú volt, és szimpatikus ember, meg kicsi volt ő is, mint én, nagyon szerettem.

– Ő meg Gyöngyösön, gyerekkorában nekem volt szomszédom. És a Balatont végül is mikor láttad meg?

– A Balatont aztán nagyon-nagyon későn láttam meg, csak harmadikos gimista koromban. Akkor összebarátkoztunk hárman, egy verpeléti fiú, Kerecsendi Bill, mert így hívtuk, aztán az istenmezei tanító fia, Albach Lóránt, meg én, elmentünk dolgozni a Balatonhoz. De nem volt címünk se, gondoltuk, hogy majd krampácsolunk, vagy valahova kerülünk. Végül, mivel aztán szerszámunk sem akadt, kikötöttünk a nagyberki állami gazdaság irodáján.

1985. február 28-án, délelőtt

– Jóskám, ott hagytuk abba, hogy Eger. Hogy kerültél te Egerbe?

– Eger jelentette számomra a nagyvilágot, de így, ahogy mondom, ez teljesen komolyan értendő. Egyszer, általános iskolás koromban a szememmel megbetegedtem, és bent feküdtem a kórházban ...

– Melyikben?

– A Szent Vince Kórházban.

– Tehát az, ami ott a Széchenyi utcánál, a gimnáziumok mellett van.

– ...ott voltam a szemészeten. Nagyon fájta a fejem abban az időben, és nem tudták, hogy mi bajom van, aztán végül kiderült, hogy a szememen keresztül van probléma. Hozzám a legközelebb eső nagyváros, ahol gimnázium van, az Eger. Eger 30 km-re van a falumtól, a másik Ózd, az 28 km-re.

– *Ózdon is volt jó gimnázium.*
– De nem volt akkora híre, meg Ózdot nem szerettem, hiába, hogy ott születtem. Vasporos kis városka tulajdonképpen, és semmi vonzereje nem volt. Egernek meg ott volt a vára, az *Egri csillagokat* olvastuk már, aztán Balassi Bálint, meg Lenkei százados. Rengeteg élményem volt, ezért oda adtuk be a jelentkezést. Most képzeld el, a jelentkezés szövegébe, hogy mi akar lenni, én még gépészmérnököt írtam, az szeretnék lenni. Úgy képzeld el, hogy gyerekkoromban az egész gondolatvilágom teljesen a gépek között mozgott, a cséplőgépek miatt. Bombatartályokból csináltunk emeletes gépeket, rátettünk gurigákat, madzaggal, aztán így csépeltek a port. Egyik udvarból húztunk a másikba. Az unokatestvéremmel együtt csináltuk ezt, úgy is hívtuk ezeket a különféle vascsavarokat, tengelyeket, amikkel mi dolgoztunk, hogy szertáj.

– *Hogy?*
– Szertáj. Van egy jó szertájom, ez azt jelentette, hogy kaptam egy anyacsavart például. [Jól hallottam, gyermeki szóhasználat. Felesége az unokaöccsétől bővebb magyarázatot is kapott: „szertáj: összefoglaló neve (ők találták ki a szomszédban lakó unokaöccsével) azoknak a vicik-vacakoknak (palócul: zagyikoknak), amiből építették a gépeiket. Pléhdarabok, biciklikerekek, kiszuperált lyukas edények, csavarok, szögek, üres cérnaorsók, levált cipőtálpak, deszkák, lécek (palócul: lecek)].

– *Neked van kezűgyességéd különben?*
– Nincsen. No, szóval odakerültem Egerbe, a gimnáziumba gépészmérnöki távlatokkal. Tudod, volt a Szilágyi Erzsébet...

– *... az a lányoké volt.*
– Lánygimnázium. Aztán volt a Gárdonyi Géza...
– *Én a Gárdonyiba jártam. Akkor még Pedagógiai Gimnáziumnak nevezték. 1950–'51-ben, elsőbe. És onnan kerültem át Miskolcra.*
– Ezt nem tudtam.

– *Te mikor jártál Egerben gimnáziumba?*
– '55 szeptemberében kerültem be a Dobó István Gimnáziumba, és '59 júniusában végeztem.

– *Kollégiumban laktál?*
– A Gárdonyi Géza Gimnázium mellett, a volt ciszter rendházban. Ami most ahhoz a gimnáziumhoz tartozik. Legújabban Ady Endre Kollégium a neve. Az én osztályombelieket itt tartották, a többieket áttették a Tóka János igazgató kollégiumába.

– *De te végig itt maradtál?*
– Igen. Nem tudom, ismerted-e Somodi Józsefet, ő volt az igazgatónk, fél tüdeje volt, le volt kapcsolva a másik fele. Hadd mondjam el, hogy évkezdéskor miket kellett vinnem. Fogkefét – eleve nem volt fogkefém soha. Pizsamát – az sem volt soha. Olyan új dolog volt ez számomra, hogy el sem tudom neked mondani.

– *De hogyan ragadt rád a Dzsó elnevezés?*
– Mikor Egerbe bekerültem, legelső dolog volt, amit megtudtam, hogy a Dzsó az annyit jelent, hogy József. Én, kérlek szépen, minden füzetemet, könyvemet teleírtam,

hogy Joe, Joe, Joe. Engem mindenki Dzsónak hívott, de a kollégium igazgatója egyedül: Joelnek.

– *Joel, a végítélet prófétája?*
– A Bibliából. És hiába mondtam neki, hogy Dzsó vagyok, ő azt mondta: te Joel vagy, majd megtudod, hogy ki volt az.

– *Szóval innen van a Dzsó, mert végül a kiejtéshez alakult az íráskép is. Te magad is ezt a formulát használod, például a nekem írt dedikációidban is.*

– Innen van, elsős gimista koromból. És ez teljesen rajtam ragadt, hát most már nem is küszködöm ellene, most már teljesen mindegy, hát már így van.

– *És hogy alakult az iskola?*
– Állunk az udvaron, utána valamelyik tanár mondja, hogy a humán tagozatosok jobb kézről, a reál tagozatosok bal kézről. Én ott állok az udvar kellős közepén, hallok valamit, hogy mondanak, de mit tudtam én, hogy mi az, hogy humán meg reál. Azt néztem, hogy az évfolyamtársaim és falusi barátaim hova mennek. És képzeld el, mindegyik a reálba ment. Hát én, a teljesen humán érdeklődésű ember, odacsöppentem a reálgimnáziumba.

– *De hát te mérnök akartál lenni.*
– Igen, de ahogy így visszagondolok, ez nem is jelentett akkor tulajdonképpen semmit. Tehát ott állok, hogy választanom kell, és a lehető legrosszabbat választom.

– *Végül te reál tagozatba jártál végig?*
– Végig, amit sohasem bocsátok meg magamnak.

– *Te latint nem tanultál.*
– Azt kellett volna tanulnom, latint, tudod, meg nyelveket. És ehelyett a matematikával meg ábrázoló geometriával bajlódtam. Nagyon szép volt, azt üvegen keresztül nagyon szerettem látni, ahogy a térből kiemelkednek a lámpák, de hogy mi történik, az már magas volt. És mégis, mindennek ellenére, az első félév bukdácsolásai után, amikor hirtelen nagyot zuhantam, kérlek szépen, olyan jól följöttem, hogy majdnem jeles lettem. Még anyámat is behívták, hogy közöljék ezt vele, készüljön fel, hogy jeles leszek. No, de akkor jött '56. Kimaradtunk, megszakadt a tanítás. Sajnos '56 után néhány tanárunkat is lecsukták. Például dr. Habisch Györgyöt, meg az igazgatónkat is leváltották, Hallgató Sándor bácsit, ő ott is lakott a Dobó István Gimnázium egyik épületében.

Mikor visszakerültem, nem tudom, hogy mi az atyaúristen volt bennem, de ilyeneket csináltam, hogy például elhatároztam, hogy én húsz egyest össze fogok gyűjteni, és utána megmutatom, hogy mégis leszek közepes tanuló. Tizenegy egyesnél behívták anyámat, hogy beszéljen velem. Nem tudom mivel magyarázni.

– *Na, és végül aztán hogy fejezted be a gimnáziumot?*
– Ezen túlmentem, és utána tényleg föl tudtam jönni közepesig. Közepesen is érettségiztem, de magyarból jelesem volt, és akartam, hogy oroszból is jelesem legyen. Közepeset adott a tanár. Gondold el, hogy én négy évig tanultam az oroszról általánosban. Mikor bekerültem a gimnáziumba, előlről kellett kezdeni. Tehát a kisujjamban volt az egész. Ráadásul az általánosban is jó tanuló voltam. Amikor megtudtam, hogy közepes-

sel zárt le a tanár úr, akkor kértem – mindenki röhögött rajtam –, hogy én ötből szeretnék érettségizni, oroszból is. Úgyis tudtam, hogy nem tanulok semmit a többire se, és akkor most még ezt is fölveszem. De muszáj volt. Ennek az embernek meg kellett mutatnom, hogy magasan le van ejtve, és nem érdekel, én megcsinálom még ezt az érettségit is. Kérlek szépen, ő volt az, aki '56 után csak kettéseket meg egyeseket adott nekem. Addig ennek voltam én a Mozartja, meg kedves barátja. Meg aztán nekem is kellett, hogy legalább négyes legyen, mikor fölkerülök. Le is érettségiztem oroszból is, két jegyet nem akartak emelni, az ötöst nem adták meg, megkaptam a négyest. Ez volt a legrealisabb jegy. De nekem ez is jó volt. Viszont jobb lett volna az ötös, mert akkor biztos fölvesznek egyetemre. Így három évig nem kerültem föl egyetemre.

* * *

[Amikor 1985-ben minderről beszélt nekem Utassy József, már súlyos ideg-betegsége egyensúlyban tartása idején, akkor mindent talányosra fogalmazott. Amikor azt mondtam: „Akkor második korodban nyírt el téged '56”, válaszában ekként fogalmazott kissé drasztikusan: „Mikor visszakerültem, nem tudom, hogy mi az atyáúristen volt bennem”, és látszólag szakadozottan mondta tovább: „Aztán hát persze olyan dolog volt, hogy... Nem tudom mivel magyarázni” – ezeket a megszakított fordulatokat használta. Orosztanáráról meg, akinek előbb „kedves barátja” volt, utóbb csak közepessel zárja le érettségi előtt, másképp beszél '56 előtről, meg utána, íme: „Nagyon nagy hajam is volt, és az egyik tanárom, Mjazovszky tanár úr azt mondta, hogy: Mozart! no, gyere csak ki felelni! Majd megmutatom én neked, hogy milyen a nagy haj! – Abban az időben még, tudod, hogy a haj rettenetes botrány volt.”

Ma már tudom, nem a betegség beszélt belőle, tudatosan került a múzeumi emlékezésben a valóságos történelmet. Ma már olvashatjuk a Digitális Irodalmi Akadémia Utassy-szövegei között az 1956–1957-re vonatkozó emlékezését, egy részét még ott is, 1995-ben is zárójelbe téve. Az 1985-ös talány feloldásaként ideidézem a nálam el nem mondott emlékezését a DIA közléséből: részlet A kikelet fia című írásból (megjelent: Curriculum vitae. 30 kortárs magyar író önéletrajza, szerkesztette és gondozta Tárnok Zoltán, Kortárs Kiadó). – letöltés internetről: 2017. 02. 09. 455–459. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7907&secId=831897&qdcId=3&liBraryId=-1&filter=Utassy+f%C3%B3zsef&limit=1000&pageSet>

És akkor jött 1957, a számonkérés és a leszámolás éve.

(Én 1956 októberében, amikor a tanulókat hazaküldték, nem utaztam szüleimhez. Arra hivatkoztam, hogy rossz családi körülmények között élünk. Rajtam kívül a kollégiumban maradt még Keresztes Nagy Csaba és Marton Levente diák. Mindketten budapestiek voltak. Marton Levente aztán a Széna téri harcok hírére fölutazott Pestre. A kollégium igazgatója megtúrt bennünket, pedig tudta, hogy ötliteres korsóból isszuk a bort. Na és! Ő meg a SZER híreit hallgatja! Egyik alkalommal a renoválás alatt álló Líceum épületét támasztottuk, amikor egyre népesebb tömeg gyülekezett a térre. A szovjet emlékműről már hegesztőpisztollyal vágták le a láncokat. Mi továbbra is ott ólálkodtunk. Egyszer csak odaint mindkettőnket valaki a láncokhoz. Csaba egyik, én meg a másik végét markoltam meg. És elindultunk. Utánunk a tömeg. Irány a Berva! Csabának is, nekem is nagyon tetszett a kitüntetés. Vágtuk jobbra-balra az ünnepélyes pofákat, hiszen a fotósok összütésében álltunk. De csak a kollégiumig húztuk a láncokat, ott átadtuk két fiatalembernek. Éjfél tájban vetődünk haza, mikor is Kiss bácsi, a

portás mondta a hírt, hogy belőttek hozzájuk. Szerencsére senki sem sérült meg. Ám az ijedelem nagy volt, képzelné lehet. Lassan már megjelentek a falfelírások is: ÉLJEN A KÁDÁR-KORMÁNY! Krétával degeszre tömött zsebű diákok, jártuk a várost, és ahol csak találkoztunk a felírással, mindenütt odabiggyesztettünk elé egy nagy F-et. – A kollégium ablakából néztük végig, amikor a hatalmas vörös csillagot a Líceum tetejéről leverték. Ezt az óriási tákolmányt minden este kivilágították, forgott körbe-körbe, kelet felé mindig megállt, várt egy fél percet, majd kezdte előlről útját. Az egriek már rá sem hederítettek, csak a turisták bámulgatták nagy előszeretettel. Végre megjelent helyette egy hosszú, karcsú póznán a nemzetiszínű lobogó! Ujjongtunk örömeinkben. Ölegettük egymást. Ízig-vérig magyarnak éreztük magunkat.)

Aztán hazautaztam Bükkszenterzsébetre szüleimhez. 1957 januárjában hívtak vissza bennünket körlevéllel a gimnáziumba. Szinte mindenki visszajött. Néhányan az idősebbek közül elhagyták az országot, Nyugatra távoztak. Ketten-hárman mi is megpróbálkoztunk ezzel, de a kollégium kapujában fülön csípett bennünket az otthonvezető, és visszaparancsolt szobánkba. Hála az égnek!

Jött tehát 1957, a számonkérés és a leszámolás éve. Hallgató Sándort, igazgatónkat elbocsátották, és Szolnoki Jánost nevezték ki, főntről, helyette. Habisch tanár urat, aki engem nem tanított, börtönbe csukták a forradalomban való részvétele miatt. Büszkék voltunk rá valamennyien, de hallgattunk róla.

Az egyik tavaszi napon hívtak az ügyeletessel az otthonvezetőhöz. Az emeletről lefelé menet faggattam a fiút, hogy vajon miért keresnek. Ő azt mondta, hogy nem tudja, de nagy baj lehet, mert itt van a gimnázium igazgatója is. Falfehéren léptem be hozzájuk. A szoba közepén egymással szemben álltak.

- Jó napot kívánok! – köszöntem.
- Jó napot! – fogadta köszönésemet Szolnoki János igazgató.
- Te vagy Utassy József? – kérdezte.
- Igen, én vagyok.
- Akkor állj ide közénk! Apád meghalt a háborúban?
- Meg.
- Nevelőapád?
- Kovách Ferenc.
- Cipész?
- Igen.
- Hallom, van szőlőtök is.
- Van. Négy száz négyszögöl.
- Ha arra járnék, megkínálnál egy pohár borral?
- Meg én, még kettővel is! – engedtem föl egy kissé.
- Hát akkor mondd meg nekem, hogy ki ez a férfi itt, ezen a képen!
És elém tartott egy nagyított fényképet. Hosszan néztem, nézegettem, de nem ismertem föl benne senkit.
- Nem tudom – válaszoltam.
- Nem tudod?! – kérdezte újból, de már erősebb hangon.
- Nem.
- No, nézd csak meg még egyszer! Alaposabban. – Orrom elé tartotta a fényképet, de még annyit sem láttam belőle, mint az előbb.
- Nem ismerem, igazgató elvtárs – hüppögtem.
És ekkor jobb kézzel egy hatalmas pofont kaptam tőle. Bizonytalanul álltam a lábamon már addig is, de a pofontól teljesen elveszítettem az

- egyensúlyomat, és hátraestem. Egyenesen az otthonvezető karjai közé, aki talpra állított, és szembefordított magával.
- Látod – mondta –, nem babra megy a játék. Ha szépen megmondod, hogy ki itt ez a férfi, nyugodtan elmehetsz. De ha nem, az igazgató elvtárs eltávolít a gimnáziumból! És a mi kedves kis Dzsónk mehet vissza a falujába az édesanyjához. Gondold jól meg: mi lesz akkor belőled?! Egy suszterlegény! Semmi több. Egyébként édesanyád jól van?
  - Igen, hála az égnek! Csak nagyon fáj a lába. Isiásza van.
  - Hát az nagyon fájdalmas betegség. Hogy viseli?
  - Nehezen. Éjszakánként meleg sóval alszik, és üvölt a fájdalomtól.
  - No látod! Ilyen körülmények közé akarsz te visszakerülni?
  - Én nem akarok. Én dobós diák szeretnék maradni! – pityeredtem el.
  - Hát akkor, Józsikánk, kis Dzsónk, nekem apró Joel prófétám, mondd meg nekünk, kit ábrázol itt ez a fénykép!
  - De ha nem tudom, otthonvezető elvtárs! Isten bizony nem ismerem!
És ebben a pillanatban akkora pofont kaptam tőle, hogy most az igazgató kapott el fél kézzel, mert a másikban egy újabb fényképet szorongatott. Ő is megfordított, és szembeállított magával.
  - Ide figyelj, te betyár, hát akkor azt mondd meg nekem, ki vigyorog itt ezen a képen!? Ki húzza a „rabláncot”? Mi?!
  - Én.
  - És nem ismered föl ezt a tőled egy méterre álló férfit?!
  - Rengetegen voltunk ott, igazgató elvtárs, rengetegen!
  - És hogy kerültél te oda, mondd?!
  - Sétáltunk a városban a barátommal, ott ólálkodtunk a Líceum körül, nézelődöttünk, amikor egy férfi odaintett minket, hogy fogjuk meg a lánc két végét. És mi megmarkoltuk, és húztuk végig a Széchenyi utcán! Utánunk meg a tömeg.
Csönd lett. Hatalmas csönd. Hallani lehetett a két férfi szuszogását.
  - No jó! Rendben van. Elmehetsz. Majd döntünk a sorsodról!
És döntöttek. Első fokon eltávolítottak a gimnáziumból. Ám a bükk-szenterzsébeti tanács kiállt mellettem, levelükre az ítéletet két hónapi felfüggesztésre változtatták. Voltak, akik azt mondták, hogy nagy szerencsém volt, mert ha a rendőrségen hallgattak volna ki, biztos, hogy nem úsztam volna meg két pofonnal. De nekem ez a két pofon is fölért egy Széna téri ütközettel!
A tanárokat Szolnoki János igazgató félemlítette meg, a tanárok pedig minket. Oroszból például Mjazovszky Albert tanár úr kedvence voltam, táltosnak, frizurám miatt Mozartnak nevezett, mikor melyikhez volt kedve. Ám a fent említett beszélgetés után úgy elgyávult, hogy no! Akárhogyan is feleltem, kettesnél jobb osztályzatot nem kaptam tőle. Miatta kellett oroszból is érettségit tennem, pedig az nem volt kötelező! De hát mit tehettem, ha közepessel zárt le?! Így legalább megkaptam a négyesemet! Mindegy. Az idő pora befedi ezt is, mint mindent. De ha föltépem a heget, most is szivárog belőle a vér. Mert életemben először ekkor találkoztam égrekiáltó igazságtalansággal! Sajnos, nem utoljára.]

* * *

– *Irodalommal mikor és hol kezdted foglalkozni?*
– Már az általános iskolában. Nem tudom, hogy mondtam-e a múltkor, térjünk vissza egy keveset, a nagy változás a falumban az volt, amikor jöttek a kitelepítettek.

– *Ott is voltak?*
– Persze, tele volt az egész falu velük. Minden héten zúgott a harang, mert temettek valakit. Olyan volt a temetés akkor, hogy már föl se vettük. Ezek az emberek öregek voltak, kijöttek oda, ott hulltak el egymás után.

– *És ott is temették el őket?*
– Ott is temették el őket. Ez a tenger rossz dolog számomra mégis hozott egy-két jót is, mert például az egyik ludovikás tiszt, tábornok lehetett, az öreg Koszmovszky Józsi bácsi engem tanított. Anyám ebédet adott neki, ő meg foglalkozott velem délutánonként. És nagyon-nagyon örültem, mert a suszterájba szinte odajárt mind, csináltatni a cipőket, és anyámtól is kéregettek ezt-azt-amazt, a kertből, anyám meg szívesen adott nekik. Szinte már a gyerekeknek fogadtak engem. Én meg akkor kezdtem el rejtvényt fejteni, negyedikes-ötödikes koromban. Máig is emlékszem, hogy az első keresztrejtvény, amit megfejtettem a Pajtás újságban, az olyan nehéz volt, képzelj el, kiírva ilyen L-alakban, hogy „Kossuth-díjas íróink”. Roppant nehéz volt. De mikor megtaláltam, este úgy tíz óra, tizenegy között, utána nem tudtam reggelig elaludni, olyan boldog voltam. Nagy rejtvénytájakon vettem részt, amit nem tudtam, ezektől az emberektől megkérdeztem. Mert azt hiába kérdezem anyámtól, hogy mi az asztronómia. És olyan boldog voltam, mikor nekem megmondták, hogy csillagászat. Nagy segítséggel voltak ezek az emberek számomra, meg is határozták még az utamat is, azt hiszem. Mert ők mondták, hogy jaj, maga ilyen érdeklődésű, Józsi, hozták nekem a könyveket, kifestőkönyvtől kezdve az olvasnivalóig. A felvég összes gyereke mindig nálunk volt, mert én, ha nem is minden héten, de nem volt olyan két-három hónap, hogy ne nyertem volna valamit. Vagy dominót, vagy társasjátékot, vagy könyvet. És annyi játékom volt, hogy nálunk volt az összes fölvégi gyerek, együtt játszottunk mindig.

– *És kik voltak ilyen kitelepítettek nálatok?*
– Táblabíró, grófnó, például Nyáry grófnó, a táblabírónak már elfelejttem a nevét. De még velem egyidős gyerekeik is voltak, Déry Pista, azt hiszem, vagy Szeles Emese, balettos. Akkor láttam életemben először balettot, mert elhozták Emesének a ruháját, és olyan gyönyörűen táncolt, olyan szép volt, egy-egy ünnepség alkalmával, csodálatos volt.

– *Belőle nem lett aztán semmi?*
– Nem tudok róla. Még nem találkoztam itt Pesten se vele, nem tudom, hogy hova került, mi lett vele.

– *Később egyikőjükkel se tartottál kapcsolatot?*
– Nem, mert elmentek, mielőtt befejeztük volna az általános iskolát. Az Emesével például egy osztályba jártam, nagyon jó tanuló volt, de máról holnapra eltűnt. Amikor mehetek, hát gondold el, egy napot, egy pillanatot nem maradtak tovább, bármennyire is szép az én falum. De meg nem álltak.

– *Hogy kezdted te olvasni?*
– Hát, kérlek szépen, én így kezdtem olvasni, ahogy mondtam. Emlékszem, máig is az első könyvem, ami volt, az természetesen az *Egri csillagok* volt, de utána már elkezd-

tem olvasni. Nyertem *Az elátkozott számár* című könyvet, amiben novellák voltak, nagyon szép novellák, Mikszáthtól, mindenkitől. A Mikszáthéra emlékszem leginkább. És sajnos azt kell mondanom, hogy én a rejtvényekből éltem. Nyolcadikos koromig, akkor mint-hogyha elvágták volna. De nyolcadikos koromig nekem mindenem volt a rejtvény, de ne úgy képzeld el, hogy én fejtegetek rejtvényt. Én megszállottja voltam!

– *Mint egy sportoló.*

– A sportolók sportolója. Olyan szinten. Megfejtettem mindent. Most meg? Az egyik rokonomnál kezembe adnak a múlt héten egy Fülest, hogy itt van, fejtsem meg ezt a rejtvényt. Nem is igen figyeltem, csak nézem, hogy Utassy József egyik sora. És ott gondolkodom, és nem jut eszembe semmi, hogy mi lehetett volna. És akkor ránézek a Fülesnek a címlapjára, hát látom, hogy egy hőember van ott, akkor leesett a tantusz, hogy a *Hőember* című versemből kell idézni. Ez a rejtvényfejtőnek a csúcsa, hogy saját magát fejt. Ennél tovább nem mehetek. Olyan jót nevettem rajta, tudod, ez a sors ironiája. Megjelent ez a versem az Új Tükörben, és onnan vették át, a szezon okán.

– *Ez a rokonod emlékezett régi rejtvényfejtő énedre, azért tette eléd?*

– Egyáltalán nem, ez teljesen véletlen. Ezt csak a feleségemnek meg a fiamnak mondtam, hogy milyen szép dolog ez, hogy a hajdani naiv rejtvényfejtő most saját magát fejt, és nem tudja megfejteni.

– *És Egerben? Irodalom?*

– Kérlek szépen, nem volt szerencsés a tanári karom, egyben viszont mégis. Az osztályfőnököm Radich Jolán tanárnő volt.

– *Őneki a nevét ismerem.*

– Őt biztos ismerted, mert egész Eger ismerte őt. Olyan jó tanárnő. Volt, amikor magyart is tanított, de az igazi oldala a történelem. Csodálatosan tudott tanítani, és róla csak jót tudok mondani, mert tényleg olyan volt, hogy aki őnála nem értette a történelmet, ott már valami baj volt. Annyira szemléletesen, annyira szuggesztíven, annyira átéléssel tudott beszélni. Tapadtunk rá. Minden órája a koncentráció csúcsa volt. A másik tanárom, aki az irodalmi könyvünket is írta, Ebergényi Tibor volt. Sajnos ő engem csak németre tanított, már '56 után. Még másfél évet tanultam nála. De engem, mint kezdő költőt, aki írogat, egyik kudarc a másik után ért. Ott volt ugyanis a Népújság, ami akkor még vasárnaponként közölt verseket. És a gimnazisták közül nem is kevesen jártak oda. Például Szilágyi János, ő prepás volt, azt tudod. Sziládi.

– *A Móra Kiadó igazgatója? Egri?*

– Egy kollégiumban laktunk. Ő nem egri, hanem Egerben végzett. És verseket írogatott akkor még, máig emlékszem egy sorára, olyan irigy voltam rá, mint a kutya. Udvarolt egy fekete kislánynak, aki ott mellettünk járt le a Csiky Sándor utcán, a kollégiumunk ablaka meg oda nézett. Volt egy ilyen sora, hogy „Fekete vagy, mint a sorsom színe”. Majdnem sírtam a dühtől, hogy ilyen nem nekem jutott eszembe. De voltak, akik közöltek az újságban, például Szilárd Csaba, aztán Bereczky Zsolt, ezek mind kollégisták voltak, és gimnazisták is, vagy prepások. És én is elvittem a verseket, hát még csak szóba se álltak velem. Rettenetesen mérges voltam rájuk, aztán utána, na mondom, engem nem is érdekel, nem megyek. Nem is vittem verseket sehova, vagy csak nagyon későn. Amikor művészeti előadó voltam Pétervásárán, az egyik ünnepi könyvhét alkalmával Antal István könyvtáros barátom javaslatára, akinek nagyon sokat

köszönhetek, meghívtuk Simon Istvánt író-olvasó találkozóra. Akkor láttam először költőt életben, elhozta még a feleségét is, egy szőke, dundi, aranyos kis nő volt. Nagyon szép és sikeres volt a találkozó. Ő is végtelenül örült, nem számított ilyenre, tényleg aktív, lelkes közönség vette körül. Még amikor fölöttem Pestre, és jelentkeztem nála, vittem verset, akkor is emlékezett Pétervásárára. Egyből el is fogadott kettő vagy három verset tőlem, ebben szerepeltek olyan versek, amiket sajnos utóbb megszüntettem, mert darabjai belekerültek más anyagba. De mindenáron be akart mutatni a Kortársban. Aztán húzódott-halasztódott, és végül is aztán már azt mondta, hogy: nézd, tovább már nem tudom neked mondani, hogy be foglak mutatni, nem sikerül, a főnök nem engedi. Király István volt.

– *És mi volt a kifogása?*

– Azt hiszem, hogy az volt a kifogás, ami később aztán erényem lett, de akkor nagy hátrány volt még, hogy tulajdonképpen a Donnál harcoló apát siratok. Ez lehetett a baj. Egy doni katonát nem lehet siratni. Utóbb majd csak Török Endre mutatott be '65 decemberében a Kortársban.

– *De majd csak egyetemista korodban.*

– Középiskolás koromban egyáltalán nem jelentem meg.

– *És csak verset írtál.*

– Csak.

– *Prózát nem írtál?*

– Nem.

– *És ki látta a verseidet?*

– Elsősorban a lányok, akiknek udvaroltam, de a fiúk is tudták, mindenki tudta, hogy írok. Akkor még engem Mozartnak hívtak, mert hosszú hajam volt, és jártam át a pre-pába, tudod, ott rengeteg zongora van, minden teremben, aztán ott vertem éjjel-nappal a zongorát.

– *Hogyan alakult tovább az életed?*

– '59 nyarán érettségiztem, ősszel, szeptemberben már a pétervásári OTP alkalmazottja voltam, ellenzáros.

– *Micsoda?*

– Ellenzáros. Tudod, van, aki foglalkozik az ügyféllel, veszi el a totószelvényt, könyvel stb. És van egy másik záros, akinél szintén van egy kulcs, és csak ketten együtt tudják kinyitni a pánccs szekrényt. Ezért ellenzáros a neve. Na, ez voltam én, nálam is volt egy kulcs. Nyolc hónapot húztam le itt, majd utána rajtakaptak a belső ellenőrrel. Arankának hívták. Szerelmes lettem bele, igaz, hogy idősebb volt három évvel, de hát az nem számított. És képzeld el, ott maradtunk egyszer benn az OTP-ben, aztán reggel arra ébredünk, hogy nyitják az ajtót, és Egerből szálltak ki. Nahát ez rettenetes lebukás volt.

– *Ott is aludtatok?*

– Persze. Mondanom se kell, hogy az OTP-sek országos lapjában megjelent az egész ügy úgy, ahogy volt, mindent közöltek, és rajtunk röhögött az egész OTP-világ. Engem eltávolítottak. Ráadásul Vadásznak hívták az egi főnököt is, örültem, mondom, ha

megtudja, hogy én is Vadász vagyok, akkor megment engem, de azt mondta, hogy: fia-talember, maga távozzon erről a pályáról, mert tudomásom szerint nincsen olyan hely, ahol nők nem dolgoznának. Ahol pedig dolgoznak, oda magát úgyse vesszük föl.

– *És a nő maradt?*

– Igen. Most már nem ott van, mert férjhez ment utána, és elment Szolnokra.

– *És te hol laktál Pétervásárán?*

– Albérlő voltam, amíg OTP-s voltam, addig rokon embereknél volt egy üres konyha tulajdonképpen, amiben volt egy ágy, és ott tudtam aludni. És ezt úgy képzeld el, hogy télen anyám lejött, és be akarta törni a jeget, én meg csak röhögtem a dunna alatt, mert az be van fagyva fenéig, azt lehetetlen föltörni, olyan hideg volt. Utána aztán, amikor kirúgtak, nem tudtam mit csinálni, jött a nyár, hogy dolgozzak is, meg keressek is valami terményt, hát beálltam egy hevesi cséplőgépes társaságba. Rendes cséplőgépesnek.

– *Fizikai munkára?*

– Gondold el, hogy micsoda dolog volt, reggel négykor már ittuk a törkölyt, úgy kezdtünk, aztán este 9-10-ig dolgoztunk.

– *De ez idénymunka volt.*

– Két-három hét volt, amíg az egészséget elcsépeztük. Zsákolni is akkor zsákoltam először, máig is érzem a nyakcsigolyámnál, rettenetes volt. Dobták, én vártam, hogy adják le a zsákot, tudod, fölemelt karral. És valaki szólt, hogy: Dzsó. Arra figyeltem, ezek meg nem néztek, hogy én elnézek, és rám dobták a zsákot. Hát úgy kiugrott a vállam, gerincem, hogy alig kaptam levegőt.

– *De azért folytattad?*

– Persze. Csak amikor már befejeztem, és mentem egyik vasárnap délelőtt Bükkszékre, a fürdőbe, akkor éreztem, hogy nem tudok mozdulni, és úgy vánszorogtam át a hegyen, hogy az valami kínlódás volt csak. Amikor cséplőgépeztünk, hál' istennek ott még szerelmes is voltam, ez tartotta bennem a lelket, mert két gép volt, és két hatalmas nagy, óriási kazal, és állandóan azt néztem, hogy az én választott kislányom, a Pócs Marika hol húzza a töreket, és merre viszi. Ha ez nem lett volna, én ott halok meg, a biztos. Annyira szerettem azt a kislányt, de sajnos nem tudtam rábeszélni, hogy jöjjön el tanulni, pedig őt biztos elvettem volna feleségül, pillanatok alatt.

– *És ő ott maradt falun.*

– Igen. Férjhez ment, most Pétervásárán dolgozik. Az Áfésznál.

– *Szóval ez is letelt.*

– És akkor szeptembertől megüresedett a járási művelődési ház művészeti előadói állása. Jártam már ott, és közel voltam a tűzhöz, jelentkeztem egyből, aztán nagy szerencsém volt, mert föl is vettek. Indult az évad, és kellett oda. Azt elfelejtettem még mondani, hogy előtte az egyik barátom volt a művészeti előadó, Dalos Andor – Egerben laknak most is –, és az ő ideje alatt gyönyörű szép színjátékokat vittünk színre, például Rozovnak a Nászutazását. Ez zenés vígjáték volt, végigjártuk az egész járást, mindenhol óriási sikerünk volt.

– *És te is játszottál?*

– Persze.

– *Te mi voltál?*

– Én voltam Andrej, nagyon jó hangom volt akkor, nem volt még agyoncigarettázva.

– *És a belső ellenőr is játszott?*

– Ő nem, mert ő ivádi volt, ő mindig hazament. És ez volt a gyönyörű szép benne, hogy tényleg olyan lelkesedéssel már ritkán láttam, hogy fiatalok színre visznek valamit, és olyan jó érzés volt, mert mindenki imádta a szerepét. Volt még egy anyahajónak nevezett idősebb hölgy is, az nagyon jól alakította ezt a szerepet, de még ő is megfiatalodott velünk, csodálatos volt.

– *És ez a művelődési ház, ez milyen volt?*

– Hozzá tartozott vagy huszonkét-huszonhárom község, a pétervásári járás nagy kiterjedésű volt, mostanra már megszüntették. Nincs meg, egri járás lett. Az igazgató Kormos Sándor volt, aki most itt a minisztériumban valamilyen osztályvezető, nem tudom, hogy ismerted-e. Azt hiszem, hogy művészeti főosztályvezető, vagy valami ilyen. Ő volt az igazgatóm, én voltam a beosztott, a művészeti előadó. Az első, a legnagyobb dolgunk, amit mi csináltunk meg, az a Palóc-nap volt, az első Palóc-nap. Gondold el, Parádon harmincezer embert sikerült összehoznom. Reggeltől estig konferáltam, szerepeltem, szavaltam, irányítottam, amit csak el tudsz képzelni, de már előtte egy hónapig készültünk erre a munkára, mert ez tényleg nagy dolog volt. Harmincezer ember előtt szerepelni, és úgy, hogy nem is volt semmi probléma. Ott ismertem meg Szilágyi Elek festőművészt, nem tudom, hogy mond-e neked a neve valamit. Én is csak akkor ismertem meg, ott. Ő valahol most a Duna-Tisza közén él valahol, nem tudom, hogy hol.

Közben jelentkeztem, háromszor is, fölvételre. Először azt mondták, hogy megfeleltem a vizsgán, de helyhiány miatt sajnos nem vesznek föl, menjek Pécsre, a főiskolára, magyar–testnevelés–ének tanárnak. Hát én mondtam: nem megyek, kivárom a következő évet. A következő évben nem feleltem meg a fölvételi vizsgán. Az utána való évben megfeleltem a fölvételi vizsgán, de mikor föllebbeztem, azt írta vissza a dékán, hogy méltánylásra való indokok, de sajnos nem tudjuk figyelembe venni. Kész. Na, én már búcsúztam is, hogy megyek, visznek engem katonának Verpelétre. Mondom: most már katona leszek, nincs mese, háromszor próbálkoztam, nem lehet mit csinálni. Majd megyek Ivádra a belső ellenőrhöz.

És akkor jön szembe velem egy kislány, biciklivel, és egyenesen be az árokba. De én siettem nagyon, nevettem rajta egy jót, és mentem tovább. Este bál volt a pétervásári művelődésházán, odajön elébem egy helyes leányzó, és azt mondja, hogy: megengedi, hogy fölkerjem táncolni? – Mondom: persze. – És akkor mesélte, hogy ő volt az, aki jött szembe, és én milyen pofátlan vagyok, hogy nem is szálltam le, nem segítettem neki, pedig ő a csalánosba ment bele. Na, összeemelegedtünk, elég abból annyi, hogy Olbricht Éva volt, nem tudom, hogy nem ismerős-e a neve, salgótarjáni kislány volt, most már Losonci Éva, mert magyarosított Losoncira. Elmeséltem neki az egyetemi dolgaimat is.

– *Újságíró volt?*

– Még gimnazista volt, de már írogatott a lapba. Aztán jön egyszerre csak a salgótarjáni kocsis, tele újságírókkal, kiszáll ez a leányzó, lobogtat egy lapot, tessék, itt van, csak írd alá. Látom, föllebbezés a Művelődési Minisztériumba. Na, mondom: Á, nem írom én. – De írd alá, csak a nevedet kell. – Jó, hát írom a nevemet. – De már nem is figyeltem oda,

mondom, ez nem érdekes, már részeg voltam mindennap, mint a tök, tudod, búcsúztam a legényélettől. És aztán elment, már rég elfelejtettem. Szeptember vége lett, beindult az egyetem, már csak két hetem maradt a bevonulásig, és mit ad az isten, megkapom az értesítést. Reggel az ablakon léptem be, mert akkor már ott laktam a művelődési házban, ott volt egy szobám. Az ablakon zuhanok be, és akkor látom, hogy a kis kerek politúros asztalon ott ragyog egy távirat. Gyorsan fölbontom: SUERGOESEN JELENTKEZZEEK A BOELCSEESZKARON! Reggel 4 óra lehetett, 5-kor már ott álltam kint, és vártam a buszt. Összepakoltam mindent, és el se köszöntem senkitől, semmitől, csak egyből jöttem föl. Anyám se tudta, senki se. És jelentkeztem, aztán így lettem egyetemista.

- *Ez hányban volt?*
- '61-ben. És ennek a kislánynak köszönhetem, hogy fölkerültem. Ha ő nincs, máig is valahol ott, a Népújság körül írogatok a lapokban.

1985. március 4-én, délután

A múltkor említettem, hogy milyen véletlen okán kerültem föl az egyetemre, de volt ennek egy másik ága is, ennek a véletlennek, mert akkor, 1961-ben indították a népművelés szakot, és én már népművelő voltam, említettem, Pétervásárán, sőt vizsgáztam Egerben, kitűnően, és örültek, amikor mondtam, hogy népművelés szakra készülök.

- *Mit vizsgáztál Egerben?*
- Népművelés dolgokat kellett vizsgázni, magyar, történelem, kulturális dolgok. Bent a megyei művelődési házban volt ez. Akkor még, nem jut eszembe a neve, valamilyen Attila volt a felügyelő, és tudom, hogy főnről Pestről volt az egyik prof., talán azt hiszem, a Novák Józsi bácsi, aki Szombathelyen már tanított is népművelést, és nála vizsgáztunk. No, ripsz-ropsz így kerültem aztán föl az ELTE-re, '61 októberében. Akkor már ment az egyetemen az előadás, mikor én fölkerültem, és a kislányok ott, az évfolyamtársaim, Dzsó bácsinak szólítottak, mert mindenkitől öregebb voltam három-négy évvel. A Fácán vendéglő – nem tudom, hogy tudod-e, hol van –, a 28-as autóbusz végállomásánál, a Tündér-szikla mellett. A Tündér-sziklát tudod, hogy hol van.

- *Nem, hol van?*
- A János-hegy alatt. Akkor ott egy laktanyában volt az ELTE egyik kollégiuma, oda helyeztek bennünket, másfél évet laktam benne. Amikor pedig jött a gyönyörű idő, volt, hogy három hónapig be se jöttem Pestre, hanem kifeküdtem a domboldalon. Eladtam az összeszedett és általam kimosott úvegeket, és abból söröztem, és mint egy Dionüszosz, kifeküdtem a partoldalba, és csak azon vettem magamat észre, mikor kaptam egy értesítést az egyetemről, hogy nem mehetek szigorlatozni. Mert Mák Mihály, Maróti Andor meg Bajor tanár úr, az olasztanárom nem írták alá az indexemet. Így kerültem aztán '63 nyarán a borsodnádasdi hengerműbe segédmunkásnak. Innen, még Pestről vittem egy ajánlást is, aztán azt mondta az igazgató, hogy vállaljam el ott a kultúrház irányítását, de én akkor már annyira meg akartam büntetni magamat, hogy azt mondtam, hogy elmegek segédmunkásnak. Nem akarta elhinni, aztán mondta, hogy vigyenek csak körbe, aztán majd elmegy a kedvem. Körbevittek, még inkább megjött a kedvem, és tényleg ott maradtam. Ez '64 februárjáig tartott, mert akkor visszakerültem az egyetemre. Írtam egy szívhez szóló levelet, és az egyik titkárnőnek nagyon megtetszett, ugyanolyan két csavargó fia volt, mint én, és ezért rábeszélte a dékánt, hogy vegyen vissza. Visszavettek, és '67-ben meg is szereztem a diplomát.

Mit mondjak még? A tanárainkról? Végtelenül imádtam Czine Mihályt, mert ő hozta be Nagy Lászlót közénk a stúdiómára, amikor megjelent a *Himnusz minden időben*. Emlékszem, Kiss Benedek írta a szakdolgozatot ebből a kötetből, és nagyon szép összefoglaló volt. Ez volt az első személyes találkozásom Nagy Lászlóval, és egy pillanat alatt meg tudtam nemcsak szeretni, hanem egyenesen rajongtam érte, szóval annyira imádtam. Koczkás Sándor, ő vette át az alkotókör vezetését, nagyon nagy segítség volt számunkra, fiatal írók-költők számára, egész addig, amíg meg nem jelent a Tiszta szívvel, aztán be nem zúzták, és le nem váltották, amikor aztán Török Endre vette át a velünk való foglalkozást. Őt is nagyon szeretttük, az orosz irodalom stúdiumát, az valami csodálatos volt, egyenesen gépbe lehetett volna írni, olyan gyönyörű szépen, átgondoltan és koncentráltan fogalmazott. És aki most a nagy sztár, ahogy hallom, az egyetemen, hát én már akkor szerettem, akkor még nem volt ilyen nagy sztár, Németh G. Béla, őnála újságírás-történetre jártam, ahol A Héttel kezdtük az ismerkedést. És aztán így tovább, Ambrusig meg Péterfyig stb., szóval stílusgyakorlatokat csináltunk, elemeztünk, kérlek szépen. Hát én már akkor is szerettem, és nem véletlen, hogy most ő a legnépszerűbb tanár, mert tényleg annyira áttekinthető és elemzőkészséggel megáldott ember, annyira szuggesztív is, hogy nem tudtunk nem rá figyelni. Azért nem sorolok több tanárt, mert nekik megvolt ugyan a tudásuk, viszont rettenetesen unalmas órákat tartottak, úgy-hogy elaludtunk, meg mentünk moziba meg mindenhova. Volt még a legszárazabbnak kikiáltott tantárgyunknál, a nyelvtannál egy tanárom, akit nagyon szerettem, imádtam szintén, Antal László volt, aki a nyelvészetet adta le nekünk, és valami csodálatos volt. Hát, szóval annyira élményszerűen én még soha életemben nem tudtam vizsgázni, mint nála. Tudod, ez olyan volt, hogy látszólag mintha semmi se történné, holott a mélyben olyan dolgok kavarnak, hogy az ember érezte, hogy a sodrás viszi a lábát maga alól. Szóval nagyon szerettem, és imádtam ezt az embert.

– *Milyen folyóiratokban vagy folyóirat-kísérletekben voltál benne az egyetemen?*

– Ahogy fölkerültem '61 őszén, volt egy csoportosulás, aminek a vezetője Tolnai Gábor volt. Idetartozott Varga Lajos Márton, Gereben Ferenc, aztán még többen, nem emlékszem most annyira a nevekre, de azt tudom, hogy havonta egyszer-kétszer találkoztunk, és elhatároztuk, hogy kiadunk egy általunk gépelt, stencilezett példányt, aminek *Mozdulók* lesz a neve.

– *Mozdulók?*

– *Mozdulók.* Azt hiszem, ez a Tolnai tanár úrnak volt az ötlete.

– *Hogy jöttetek össze, milyen alapon?*

– Varga Lajos Mártonnak a barátja szólt, hogy menjek le, van a Róbert Károly körúton egy ilyen társaság.

– *Miért a Róbert Károly körúton jöttetek össze? Pontosítsunk, mi volt ott?*

– Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának volt ott is egy kollégiuma. Varga Lajos Mártonék ott találkoztak Tolnai Gábor tanár úr vezetésével.

– *És hány számotok jelent meg?*

– Azt hiszem, hogy egy vagy kettő. De inkább minthogyha csak egy jelent volna meg. Hanem emlékszem, a Modern étteremben is találkoztunk, ott is mesélt akkor épp Radnótiról gyönyörű szép dolgokat a tanár úr. Aztán fölsozlatták, mert akkor nem jó szemmel nézték még ezt a fajta gemozdulást. Tanár úr is levette a kezét rólunk, mert

őt meg nagyon könnyű volt megijeszteni. Így az első adandó alkalommal fölborult az egész Mozdulók-dolog. Ami legalább másfél évig működött. Feloszlatták, és akkor megalakították a *Napokat*.

– *Napok?*

– *Napok*, igen. Ennek is egy vagy két száma jelent meg. Ezt már nem Tolnai tanár úr, hanem Koczkásék szervezték, s az egyetem alkotókörének volt a lapja. Egy vagy két száma jelent meg. Ebbe én eleve nem adtam már anyagot, viszont emlékszem, hogy szerepeltek benne Mezey Kati, meg Oláh Jancsi is. Ők nem tudták azt, hogy nekünk volt a *Mozdulók*, vagy tudták, csak nem akarták, nem tudom. De volt rivalizálás is, hogy a *Mozdulók*ban csak dilettánsok vannak, majd mi megalakítjuk a *Napokat*, ez aztán a tehetséges zsenik gyülekezete lesz stb. Ahelyett, hogy összefogtunk volna, a széthúzás jelentkezett.

– *Neked van példányod ezekből az egyetemi diáklapokból?*

– Nekem nincs. Azt hiszem, hogy az lesz a legjobb, hogy ha Gereben Ferentől érdeklődsz, mert nála biztos, hogy megvannak.

[Utólagos megjegyzés, a beszélgetés sajtó alá rendezése idején, amikor végre eleget tettem Dzsó kérésének, és megérdeklődtem Gereben Ferentől a diáklapok sorsát. Szíves választát, és elsőként publikált (köteteiből is ismerős verseinek korai variációit) erre vonatkozólag ideidézem:

Fél évszázados dolgokról van szó, de szerencsére tudok Neked segíteni, mert „eltevős” típus vagyok. Egyetemi dokumentumaim között sikerült fellelnem a *Mozdulók* három, a *Napok* egy és a *Tiszta szívvel* három számát. Amit ezután mondok, azt részben emlékeim, részben az említett írásos dokumentumok alapján mondom.

A *Mozdulók* írógéppel, stencilezett technikával készült, a Róbert Károly körúti diákothon „irodalmi vitaestjeinek”, majd „Irodalmi Körének” az alkotásait közölte. Az 1. szám 1962 novemberéről van keltezve. Anonim előszava köszönetet mond a kari KISZ VB és Tolnai Gábor „professzor elvtárs” támogatásáért (lásd 1. sz. melléklet). Háttér-információként mondom, hogy mi, az 1962/63-as tanév elsőéves bölcsészei a Róbert Károly körúti laktanyából kihalított diákothonban laktunk, és 1962 ősztől itt voltak ezek az irodalmi vitaestek is. Ezeken felolvastuk, és közösen megtárgyaltuk verseinket, mert költő-jelölt bőven akadt a diákothon bölcsészei között.

A *Mozdulók* 1. száma kézzel rajzolt színes borítóval készült (ld. 2. sz. mellékletet), a későbbi számok borítója szerényen csak a nyomtatott betűs címet tartalmazta. Mind a „Szerkesztő Bizottság” (Varga Lajos, Vencel Ottó, Bodó Sándor), mind pedig a publikált versek szerzői szinte kizárólag a kollégisták közül kerültek ki, ezek között a későbbi „Kilencek” költőcsoport tagjai még nem szerepeltek. A szerzők közül többen a magyar irodalmi és tudományos élet jeles képviselői lettek, de egy sem lett költő. Megjegyzem még, hogy a *Mozdulók* kollégista költőinek versei alapján Jancsó Ildikó csoporttársunk olyan kiváló és jellemző paródiákat írt, hogy – újraolvasva mondhatom – Karinthynek sem váltak volna szegényére. Afféle görbetükörben mutatta be a húszéves „költők” világlátásának legkarakterisztikusabb jegyeit. (Ezek nem jelentek meg, a szerző kézírásos példányait őrzöm.)

Utassy Jóska az interjúban tévesen jelöli meg 1961 őszét a Mozdulók indulási dátumának: ő – ahogy el is mondja – valóban akkor kezdte az egyetemet, de csak egy évvel később, valamikor 1962/63 telén mint „külsős” csatlakozhatott a Mozdulók irodalmi köréhez, ugyanis ő nem a Róbert Károly körúton, hanem a „Fácános” nevű kollégiumban lakott.

Tolnai Gáborról mint mentorról Dzsó is említést tesz. Tolnai Gábor nekünk, első évfolyamos magyar szakosoknak régi magyar irodalmat adott elő az egyetemen. Tudtuk, hogy egykori Radnóti-kapcsolata miatt politikai súlya van, ezért (és nem unalmas előadásai miatt) körvezetőnek hívtuk vitáinkra, hogy a politikai legalitás szálait erősítsük. Varga Lajos Mártonnal (aki egyetemi éveiben még csak első két nevét viselte) konzultáltam ez ügyben: ő is megerősítette Tolnai említett szerepét, és emlékezete szerint személyesen ő hívta meg tanárunkat a Mozdulók-körbe. További emlékei szerint – amikor később elkezdődtek a Mozdulók elleni támadások – Tolnai először azt mondogatta, hogy elég széles az ő háta, ennyit igazán kibír, de később – 1963 tavaszán? – csendesen kimaradt a dologból. (A Dzsó által említett Modern étterem-beli jelenetre én nem emlékezem, de attól még igaz lehet.)

A *Mozdulók 2. száma* („II. évfolyam 1. szám”) 1963 januárjában jelent meg, és a tartalomjegyzék szerint (lásd 3. sz. melléklet) Bodó Sándor, Gereben Ferenc, Kiss Benedek, Marafkó László, Mezei (sic!) Katalin, Oláh János, Szalai Pál, Utassy József, Varga Lajos verseit és Szép Zoltán szépprózáját tartalmazta, tehát itt már négyen is felbukkannak a Kilencek közül. Utassytól 3 vers szerepel: Nyárvégi disztichonok, Vihar előtt a réten, Naplemente, mind a három 1962-ből van keltezve. (Lásd a 4., 5. és 6. sz. mellékletet.) Ha igaz, ezek Dzsó első publikált versei!

A *Mozdulók 3. számának* („II. évf. 2. sz.”) belső címlapján 1963. márciusi dátum látható, ebben nem szerepel a későbbi Kilencek egyik tagja sem. Ennek a végén még kolofon is van: „Kiadja a Róbert Károly körüti Diákotthon IRODALMI KÖRE. Megjelenik 200 példányban.” Ez nem is olyan rossz példányszám! Ez a szám érdekes módon nem említi a KISZ-t, és a sokszorosítás sem a bölcsészkar, hanem az ELTE jogi karának gépén készült. (Ennek talán köze van ahhoz, hogy a diákotthonban nemcsak bölcsészek, hanem elsőéves jogászok is laktak.) Ez volt szerintem a Mozdulók utolsó száma. A kör lassan szétszivárgott Tolnai Gábor visszavonulása, valamint a tanév végének közeledése miatt; a következő tanévben pedig a diákotthon lakói különböző kollégiumokba szóródtak szét.

Az Utassy-interjúban említett *Napok* című (szintén stenciles) orgánumban én már nem emlékeztem, de találtam belőle egy példányt: 1964 februárjából. (Nagyon szerény kinézésű, borítólapja teljesen üres!) Ezt már „az ELTE KISZ VB megbízásából az Egyetemi Alkotókör” adta ki, a felelős szerkesztő Szabó István, de a szerkesztők között többen is szerepelnek a régi „mozdulósok” közül: Bodó Sándor, Mezey (!) Katalin, Szalai Pál, Varga Lajos. A „Beköszöntőben” Farkas János azt írja, hogy össze akarják fogni az ELTE hallgatóinak olyan irodalmi kezdeményezéseit, mint amilyen pl. a Mozdulók köre volt. A Kilencek közül csupán Oláh Jánosnak két verse, és Mezey Katalin esszéje szerepel benne. Azt nem tudom, hogy ennek volt-e több száma, nekem csak ez az egy van meg.

Kedves Barátaink !

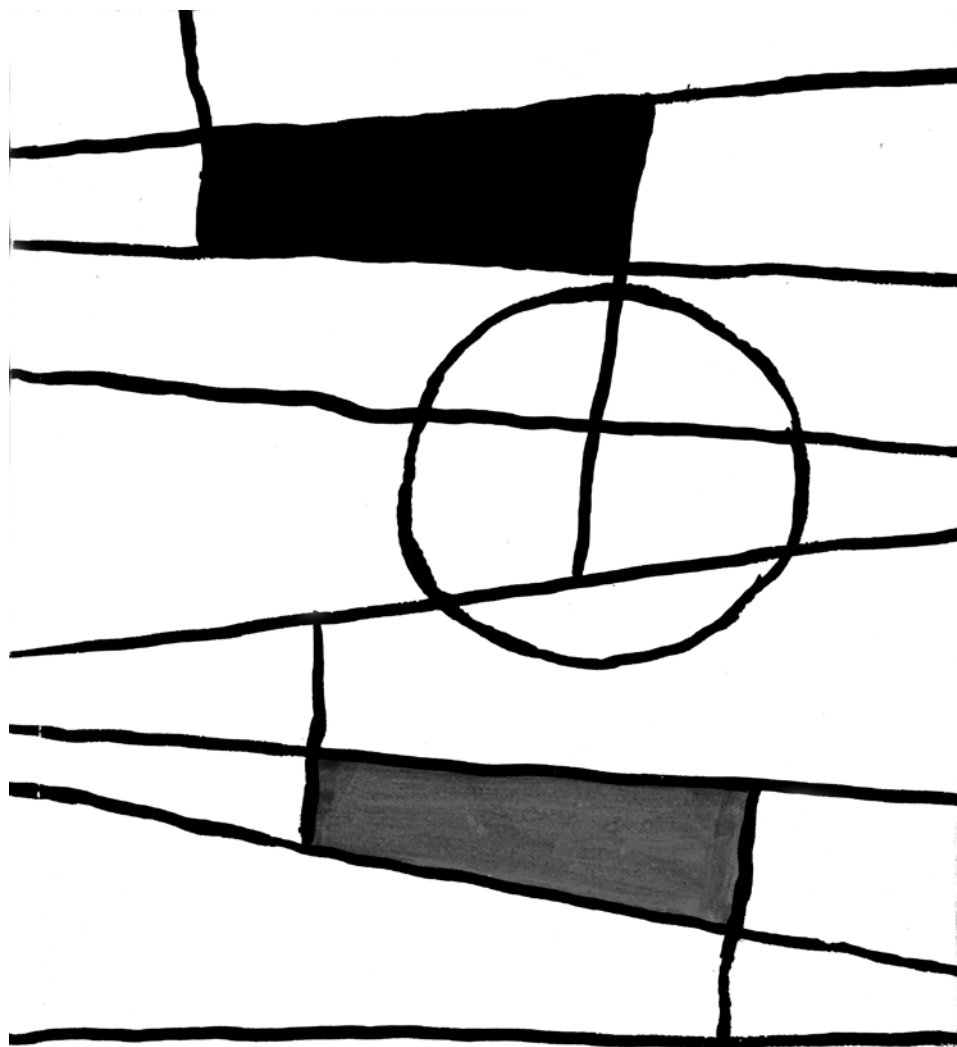
Az általunk összegyűjtött, s most kibocsájtott versek, a Kóbert Károly köruti kollegium Irodalmi Vitaestjein hangzottak el, illetve, fognak elhangzani. Ennek megfelelően előbb a már vitatott verseket mutatjuk be négy fiatal műveit, majd a december 2-án és 16-án sorra kerülő költők verseit közöljük. Célunk nem az volt, hogy magas szintű irodalmi termékeket mutassunk be, hanem az, hogy fórumot biztosítsunk az egyetem tehetséges fiataljai számára. Ez nem azt jelenti, hogy a közölt versekkel mindenben egyetértünk, de hasznosnak találtuk azt az egészséges folyamatot, amely a viták nyomán indult el költőinkben.

Megköszönjük a KISZ Végrehajtó Bizottságának és Tolnai Gábor professzor elvtársnak eddigi támogatását, mellyel munkánkat segítették.

Kérünk Benneteket, hogy bírálataitokkal, javaslataitokkal, írásaitokkal segítsétek a kállégiumi Irodalmi Vitaestek színvonal emelését.

Budapest, 1962. november.

Szerkesztő Bizottság.

MOZDULÓK

V E R S E K

Bodó Sándor.....	1
Gereben Ferenc.....	3
Kiss Benedek.....	4
Marafkó László.....	8
Mezei Katalin.....	9
Oláh János.....	18
Szalai Pál.....	21
Utassy József.....	31
Varga Lajos.....	34

P R Ó Z A

Szép Zoltán.....	24
------------------	----

M O Z D U L Ó K

II. évfolyam 1 sz. 1963 január

Szerkesztőbizottság:

Vencel Ottó

Varga Lajos

Bodó Sándor

UTASSY JÓZSEF versei:

N y á r v é g i d i s z t i c h e n o k

Sárgán hull le a szőlőhegy tetejére a nap már
s fülledt lombok alatt
zsendül az őszibarack

Hangos a völgy tele van még szilvaszedőkkel a hegyhát
s berkenyebokrok alól
sárgarigó dala szól

Porzik a dülőút, libanyáj legelészget a tarlón
s ködbe takarja a rét
augusztus melegét

Meg-megtroggyan a zsák, hazagondol már a malomból
s tűnő gondjaival
szunnyad a szalmakazal

Szeptember fele-jár, feledésbe simul ez az év is
elbóbiskol a csősz ~~is~~
fosztogat újra az ősz

62 októberében

V i h a r e l ő t t a r é t e n

Lenyult egy villám a földre
s karjába kapta a csöndet

Szemethúnyt az ég de látták
s beleremegtek a nyárfák

A szél a szénaboglyák
alá fuj és a kontyát

kibontja mindnem sorra
s ráront a kocsisorra

Tépik a lovak a hámot
Dörren az ég s belesápad

Reccsen a karja egy gallynak
s ráfeketednek a varjak

Fűz alá futnak a lányok
szoknyájuk száll a szélben

s a dombok hajlatából
utánuk ered a zápor

62 októberében

N a p l e m e n t e

Vén szomorufüz lombját rázza az alkonyi szellő
fészkes ágairól szinte lepottyan a Nap
Lángol a tó vize lomha vitorlást perzsel a csókja
s fáradt dankasirály fürdeti gondjaimat

62 áprilisában

A folytatást a sokkal komolyabb kinézetű és sokkal terjedelmesebb *Tiszta szívvel* („az ELTE Alkotókörének időszakos kiadványa”) követte, ebből nekem a 2. és az (összevont) 3–4. szám van meg. A 2. számnak Asperján György, a 3–4-nek Bella István volt a főszerkesztője. A szerkesztőségben a jövődó Kilenceket Győri László képviselte. Ezekben a számokban a versek mellett nemcsak prózai alkotások és tanulmányok, hanem könyvismertetések, sőt képek is vannak, tehát ezek már kezdenek hasonlítani a valódi folyóiratokra. A szerzők között rendszeresen szerepelnek a Kilencek, Utassy/Utasi Jóska is (mindkét névváltozatban). De amíg a Mozdulók-körnek személyes résztvevője, addig a *Tiszta szívvel*-nek csak időnkénti olvasója voltam, így az utóbbi részletesebb ismertetésére nem érzem illetékesnek magam. Úgy gondolom, hogy a nagyobb könyvtárakban teljes sorozata is megtalálható.

Záró megjegyzés: úgy vélem, hogy ezeknek a „könyvatos” folyóiratoknak az irodalomtörténeti/szociológiai feldolgozása megérne egy (forrásközléssel egybekötött) szakdolgozatot, vagy egy bő idézetekkel élő alaposabb tanulmányt. Egy olyan korszak sajátos lenyomatai ezek, amikor a szellemi életnek gúzsba kötve kellett táncolnia. Egy új költő-generáció hosszúra nyúlt báb-korszakáról kaphatunk belőlük képet, amelyben már felsejlenek a jövődó lepkeszárnyak rajzolatai is.]

– És az újabb *Tiszta szívvel*? Mert hogy 1956 októberében már volt egy bölcsészkar *Tiszta szívvel*, Máté Imre és a mi szerkesztésünkben, mely csak egyetlen számot érhetett meg.

– Utóbb egyesültünk, és Koczás tanár úr az alkotókörön belül összefogott bennünket, és kiadtuk a *Tiszta szívvel*-t. De mivel Asperján nem szerzett rá állítólag engedélyt, ezért nagyot csaptak a fejünkre. Mindjárt az első szám után. Utána jó ideig nem is jelenhetett meg a *Tiszta szívvel*.

– Kik voltak ebben az alkotókörben és ebben a *Tiszta szívvel*-ben?

– Ebben már volt agilitás. Először is Asperján György, Bella, Győri Laci, Kamarás István, Oláh János, Kiss Benedek, Mezey Katalin, kiket nem mondtam még? Sumonyi Zoltán, Módos Péter. Hát felsorolhatnám tulajdonképpen a nemzedékeket, mert innen rajzoltunk ki. A *Tiszta szívvel* azért az első szám bezúzása után is megjelent. Később. Azt hiszem, három vagy négy száma. Az első számban, amit bezúztak, abban még nem szerepeltem, viszont utána két vagy három év múlva, mikor megjelent a következő *Tiszta szívvel*, akkor már szerepeltünk.

– Azt ki szerkesztette?

– Hát, kérlek szépen, az alkotóköri bizottság, azt hiszem, hogy így volt, hogy Bella Pista, Kamarás, Győri Laci, Módos, Sumonyi. Körülbelül ezek lehettek.

– És azt is Koczás Sándor irányította? Vagy azt már nem?

– Úgy emlékszem, hogy azt már nem, mert Koczásnak az első szám után menni kellett, ott kellett hagynia az alkotókört.

– És akkor ezt ki vezette tanárreszről?

– Török Endre csinálta, és nagyon jó volt, mert újra összerántott bennünket. Viszont azt nem tudom, hogy tudod-e, a tanár úr egy picit link a maga módján, úgyhogy inkább mi jöttünk össze, ő meg nem jött el. És mi apa meg anya nélkül tulajdonképpen éltük az életünket ott.

– *A Hetek és a Kilencek* – ez hogy választódott szét.
– Hát a Hetekről akkor még szó sem lehetett, akkor még csak Tiszta szívvel-alkotókör volt.

– *Ez hányban volt?*
– Ez körülbelül '65-ben, '65-'66-'67.

– *Akkor Bella Istvánnak volt kötete?*
– Bellának, amikor megjelent a *Tiszta szívvel*, akkor még nem volt. Azt hiszem, hogy '67-ben vagy '66-ban, valahogy így jelent meg a *Szaggatott világ*.

– *1966-ban, és ez után az elsőkötetesekből hívtuk össze 1967 tavaszán-nyarán Farkas László és jómagam az Új Írásban és a Napjainkban a Heteket.*

– Igen, az elsőkötetesekből. Ott még mi nem szerepeltünk. Mi maradtunk a *Tiszta szívvel*-en belül. Tulajdonképpen a mi antológiánk, az *Elérhetetlen föld* is ebből a Tiszta szívvel-körből nőtt ki. Személyesen beszéltem Bellával, mondtam neki, hogy összejöttünk ennyien és ennyien, szeretnénk, hogyha te is csatlakoznál hozzánk, mire azt válaszolta – itt az Egyetem presszó előtt –, hogy ilyen dedós módszerekkel nem próbálkozom. Őneki már akkor kötete volt, és ez olyan magabiztosságot adott, meg biztos talajt jelentett a lába alatt, hogy ő már dedós módszernek látta a mi antológiázásunkat. De ez annyira természetes, hogy csak egy fiatal tud így nyilatkozni, nem?

– *Persze. No most hogyan alakult ki a Kilencek költői csoportja?*
– Az alkotókörön belül voltak viták természetesen. Aztán ezek a viták önkéntelenül is csoportosították az embereket, és így találtunk aztán mi kilencen egymásra, és fogalmazódott meg bennünk az ötlet, hogy adjunk ki egy antológiát.

– *Ez lett az Elérhetetlen föld.*
– Legidősebb volt köztünk Rózsa Bandi, ő körülbelül két-három évvel előbb végzett, mint mi. Utána Konczekék, Filosz, azaz Péntek Imre és Győri Laci, majd utána mi végeztünk, Kiss Benedek, Mezey Kati, Oláh Jancsi meg én. Az volt a nagy baj, hogy utána egyből szét is szóródott a jónép. Győri Laci elkerült Kaposvárra. Filosz Miskolcra, nem tudom, hogy emlékszel-e rá.

– *Igen, volt ott nálunk is.*
– Több helyen is volt, nem csak Miskolcon, de azt hiszem, hogy utána az volt a legemlékezetesebb húzása, és aztán Mezey Kati elkerült Tatabányára. Teljesen szétszóródtunk, és az antológiánkat meg húzták-halasztották. Akik fönt voltunk Pesten, Kovács István, aztán Oláh, Kiss Bence, én, próbáltunk menni a Kiadói Főigazgatósághoz, egyik kiadóhoz, másik kiadóhoz, aztán keresni lektorokat.

– *És hogyan született a Nagy László előszava ehhez az antológiához?*
– Először a Magvető Könyvkiadó jelentette ki, hogy nem adják ki az anyagunkat. Aztán a Szépirodalmi se vállalta. Nem volt hova fordulni. Végül is elhatároztuk, hogy magánkiadásban jelentjük meg. Elmentünk a Kiadói Főigazgatóságra, ott emlékszem, Rádics elvtárrsal beszélünk, és azt mondták, hogy rendben van, mehet magánkiadásban, de mutassuk meg a pénzt, ami legalább 40-50 ezer forint volt abban az időben, gondold el, milyen nagy pénz volt akkor, és szerezni kell lektori véleményeket. Négyet. Azt mondtuk, hogy jó, rendben van, megszerezzük a pénzt. Volt egy ismerősünk, Bába

Mihályon keresztül, az OTP vezérigazgatója, megengedte, hogy mindenki 5000 forintot fejenként vegyen fel. $9 \times 5 = 45$ ezer forint. Kecskeméten a nyomda 15 ezer forintért megcsinálta volna az egészet. És akkor elhatároztuk, hogy szólunk Nagy Lászlónak, Juhász Ferencnek, Kormos Istvánnak, Váci Mihálynak. Ez a négy név jelentette volna a mi értékítéletünket. Meg is csinálták mind a négyen a lektori véleményt, viszont a Kiadói Főigazgatóság, mikor látta, hogy ilyen komoly emberek, ilyen komolyan vélekednek, akkor már megijedt. Nagy botrány lesz, hogyha magánkiadásban lát napvilágot. És ezért fölhívták Darvas Józsefet, hogy mit lehetne itt csinálni. Ennek a beszélgetésnek és Darvas közreműködésének nagy szerepe volt, hogy megjelent a kötetünk. Darvas elintézte, hogy az Írószövetség KISZ-szervezetének emblémájával jelenik majd meg a könyvünk, és fejenként kaptunk 2000 forintot, mindenki, az antológiáért.

- *Tehát nektek nemhogy pénzetekbe nem került, hanem ti kaptatok honoráriumot.*
- Kaptunk 2000 forint honoráriumot, per koponya.
- *Tehát amikor kezdett összeállni az anyag, akkor ti még egyetemisták voltatok?*
- Persze. Körülbelül '65-ben már készült az antológia. '65-'66-'67-'68, négy-öt év. Öt év, sőt, már lehet, hogy '64-ben. Kovács Pista jobban tudja, őt kérdezd majd ezekről, mert ő biztosan jobban is emlékszik, meg föl is jegyezgetett dolgokat.

[Meg is kérdeztem Kovács Istvántól, miként emlékezik az antológia készülésére, idejegyzem általam jegyzetnek kért választát: „Az Elérhetetlen föld társasága 1966. szeptember végén gyűlt először össze az antológia összeállítása ügyében. Mivel tudtuk, hogy kiadásra szinte nincs esélyünk, a Magvető Könyvkiadó és a Szépirodalmi elutasítása után magánkiadáshoz fordultunk. Ehhez lektori jelentések kellettek: Nagy László, Juhász Ferenc, Váci Mihály és Kormos István írta meg őket. Az évek múlásával állandóan változott az anyag, hiszen az újabbán írt versek belekerültek az antológiába. Végül Darvas József vállalta az antológia kiadatását, aki összekapott Aczéllal. Aczél azt vágta a szemébe, hogy a népi irodalom megszűnt, el lehet temetni. Kiss Ferenc beszélt rólunk neki, aki elkérte a kéziratot. Ráírta, hogy ki kell adni. (Szerintem nem olvasta el alaposan...) Tény, hogy így jelent meg 1969 decemberében (2500 példányban) – Nagy László már 1967 végén elkészült előszavával.”]

- *És miért csak a Nagy László szövege szerepelt benne?*
- Azért, mert azt találtuk a legszebbnek, legjobbnak, legáttekintőbbnek, leglényegrelátóbbnak. Hát gondolj arra a szövegre, hogy milyen gyönyörű szép.
- *És mi lett a többi lektori jelentéssel?*
- Ezt meg kellett, hogy őrizzék.
- *A hivatalban. De nálatok?*

[Utóbb most erre is fény derült, Az Utassy József költészete. Kritikai kiadás sajtóbemutatója utáni napon, Győri László levélben jelezte kiadásuk történetét: „Juhász Ferenc és Kormos István lektori ajánlása az Árgusban jelent meg. Az évszámban nem vagyok biztos, akkor elhanyagoltam, nem jegyeztem föl a megjelenés adatait. Az interneten hiányos az Árgus. Kormosé egyébként a Nagy Gáspár gondozta Kormos István művei című gyűjteményben a 208–209. oldalon is olvasható. Vácié – úgy látszik – elkeveredett nálam. Baráti üdvözléssel, Laci”.]

– Angyal Jancsinál lehet, hogy meg is van.
– Jó, hogy kiejtetted a nevét! Beszéljünk róla is, mert általában mindenki el szokta szegényt felejteni.

– Neki nagyon nagy szerepe volt abban, hogy a Kilencek együtt maradtak. Ő volt a kohéziós erő, ami összetartott bennünket, és vagy levelezéssel, vagy körutazásokkal tartotta a kapcsolatot a vidékre szakadtakkal is. Együtt végzett Győri Lacival meg Molnár Filosz Péntek Imrével. És tényleg nagy szerepe volt abban, hogy elkészült az antológia. Amikor le kellett gépeltetni az anyagot, akkor elintézte, hogy az apósa nagyon jutányos áron gépelje le ezt az egész antológiát, mert ez egy hatalmas anyag volt. Jutányos áron! Láta, hogy szegények vagyunk, és nem kért csillagászati összegeket érte. És ahogy a nagy szétszóródás után megcsináltuk az antológiát, megint csak az volt, hogy náluk minden hónapban összegyűlt a kilenc ember. Minden hónapban. Angyal Jancsiék lakásán. Nagyon aranyos a felesége is, Kati, aki mindig vár bennünket különböző ételekkel.

– És '68 óta mindig összegyűltök náluk?
– Amikor fölkerült Zsiga is, meg Filosz is, azóta.

– A Zsiga az Győri Laci, a Filosz meg Molnár Péntek Imre. Hogy változnak a neveitek!
– És mondom, nagyon nagy szerepe van Jancsinak, mert a második antológiát is tulajdonképpen ő vette kezébe. Ő gondozta az anyagot, ő gyűjtötte össze, ő szervezte a lektori véleményeket.

– Ez lett az 1982-ben, már a *Magvető* kiadásában megjelent *Elérhetetlen föld II*.
– Úgy is van. Tulajdonképpen nem is Kilencek vagyunk, hanem vele együtt vagyunk a Tízek társasága.

– Azért mondom és említem őt, mert általában a méltatások, kritikák őt el szokták felejteni.
– Sajnos ez így van, pedig nagyon-nagyon nagy köszönettel tartozunk neki azért, hogy együtt vagyunk még most is, mert ebben neki óriási része van.

– Megalakítottátok az *Elérhetetlen Föld Társaság*ot is. Ez az *Írószövetség*ben belül van, vagy hogy van ez?

– Azt hiszem, hogy most, holnapután jön az első találkozás, otthagyjuk Angyalékat, most már nem oda utazunk ki, mert nagyon messze vannak kint, és itt jövünk össze Vasy Géza javaslatára az Eötvös Klubban minden hónap első szerdáján.

– Merthogy évente eddig az *Írószövetség*ben, az idén itt, a *Centrál kávéház* helyén, az *Eötvös Klubban* Vasynál hivatalosan is összejöttetek, és egy-egy díjat kiadtatok.

– Ez, azt hiszem, a Mezey Kati ötlete volt, és nagyon-nagyon jónak találtuk, hogy még kötet előtt álló, vagy épp elsőkötetes költőt segítsünk ezzel a díjjal, és bátorítsuk őket, amit aztán meg is alapítottunk, és van egy ilyen kisplasztika.

– Ki csinálta, melyik szobrász?

– Nem jut eszembe a neve, valamilyen Laci. Ezt majd Mezey Kati megmondja. Először D. Németh István fiatal, azóta már elsőkötetes költő kapta a díjat. Utána Lezsák Sándor, őt ismered is, azt hiszem. A harmadik díjat pedig Vári Fábián László. És most, a negyediket Dusa Lajos fiatal debreceni költő, nem tudom, hogy őt ismered-e.

[Megkérdeztem Mezey Katalint, és ő kinyomozta: a plakettet férje, Oláh János barátja, Kodolányi László János szobrászművész, Kodolányi Gyula költő testvére készítette.]

– *De nagyon előreszaladtunk az időben, az Elérhetetlen föld, a Kilencek antológiája az, amelyiknek a kapcsán a második kötetére is rátértünk ennek az antológiának, illetőleg a ti társaságotokra, és díjakra is. Na most annak idején Módos Péternek volt egy kisregénye, a Futás című. Benne, én úgy gondolom, hogy egy kicsit a ti életeteket is megírta.*

– Filoszról, Péntek Imréről van szó.

– *Reális volt az a regény?*

– Inkább regény, mint realitás. De hát ezt nem lehet számon kérni a szerzőtől, hogy itt nem stimmelnek dolgok, meg egész másképpen voltak ezek igazából. Itt már Módosnak a szemszögét kell alapul venni és figyelembe venni, mert hogyha valaki regényt ír, akkor nem az az elsődleges, hogy jaj, hát X. Y. abban az időben itt és ott és a többi, hanem hogy a regény legyen jó. Persze én emlékszem, annak idején Filosz nagyon neheztelt, mondván, hogy majd megírja még ő is a magáét.

– *Erre emlékszem én is. Akkor nekem tetszett. Azt hiszem, Módos legjobb írása. De tehát a lényeg: az Elérhetetlen föld antológia végre megjelent. Nemsokára pedig a te köteted is, én is lelkes méltatással üdvözöltem.*

– Előbb, egy hónappal előtte jelent meg az én könyvem: *Tüzem, lobogóm!* Egy hónappal előbb, vagy nem is egy egész hónappal, két-három héttel, valahogy így emlékszem, hogy rövid idő volt. '69 novemberében, és karácsony táján jelent meg az antológia. Így volt. Mert tudom, hogy még Illyéshez is vitték föl, és én nem tudtam menni, mert nekem épp haza kellett utaznom, ezért nem lehettem ott, amikor vitték az ajándékkönyvet Gyula bácsinak. Én nem tudtam elmenni, ezért emlékszem ilyen pontosan.

– *A nekem dedikált antológia dátuma: 1969. 12. 6. A te dedikált kötetedet pedig 1970. 1. 5. dátummal küldted meg. Mondhatnám: rangos időpont. De most egy kicsit ugorjunk vissza még, mert az egyetemi éveidet elmondtad ugyan, de azt nem, hogyan kezdted publikáló költő lenni.*

– Az első publikációm a *Mozdulókban* jelent meg, és ugyanazokból szerepelt versem '65 decemberében a *Kortársban*, már említettem, Török Endre tanár úr mutatott be. És hogyan?! Ezt egy picit elmondom. Hát énnekem halvány fogalmam sem volt arról, hogy tanár úr az alkotókör anyagából vesz ki anyagokat és viszi el megjelentetni. Én találkozom vele egyszer véletlenül az egyetemen, a lépcsőházban, és mondom, hogy: Tanár úr! Megkaptam az *Alföldtől* a levelet, Kiss Tamás bácsi írta, hogy bemutatnak ezzel meg ezzel a verssel. – Elféhéredett, azt mondja: Azonnal táviratozni kell nekik, hogy állítsák le, mert nem lehet, ez a vers már ki van szedve, a *Kortársban* fog megjelenni. Mondom: Hogyhogy? És akkor mondja, hogy úgy, ahogy éppenséggel van, azonnal menjek és táviratozzak, hogy állítsák le a megjelenést. És kérek szépen, ez volt az én első közlésem, hogy egyből szólni kellett Kiss Tamás bácsinak, aki biztos neheztelt is rám ezért, de hát én próbáltam kimagyarázni magamat, de hát ők mindenképpen úgy fordították le, hogy: persze, a *Kortársban* jelenik meg és nem az *Alföldben*. Ezzel meg már mit tudtam csinálni?

– *És ez melyik versed volt?*

– Ez, kérek szépen, a *Vihar előtt a réten*, és a *Termékeny éj*, kis, rövidke versem. A *Kortársban* körülbelül egy vagy másfél oldalnyi szöveg, és ez a két versem szerepelt. Együtt mutattak be mint költőt, kérek szépen, most le fogsz ülni, Alföldy Jenővel. Alföldy Jenőt is mint költőt mutatták be. Ugyanebben a számban, együtt velem. Tehát ez volt az első publikációm nagy folyóiratban. Itt még „s-i”-vel írtam a nevemet: Utasi. Meséltem

ezt már az elején, hogy semmi közöm nincs az y-hoz meg a két „s”-hez. Így publikáltam két és fél vagy három éven keresztül, az *Új Írásban* is úgy jelentem meg, meg máshol is, szanaszéjjel. Amikor egyszer mondták, hogy: te, van egy Utasi Csaba kritikus. Mondom: Ne idegesíts. – Mondták: Jugoszláviában. Utána jön: Te, van egy Utasi Mária költő. – A szentségét! Akkor aztán, most már muszáj változtatni, és akkor visszaváltoztattam a nevemet, tudod, hogy így különböznek legalább tőlük írásban. Így lettem Utassy. Két „s-y”-nal.

– *Még akkor azt mondanád el ma, hogy első köteted hogyan jött össze.*

– Akkor már volt egy hívó gesztusa a Magvető Könyvkiadónak. Meghívott, emlékszem, Vilmon még a lakására is bennünket, Kiss Benedeket, legalább öten-hatan voltunk, azt hiszem, a Kilencekből ott. És aztán nekem volt a legnagyobb szerencsém, mert engem választott ki mindjárt, hogy megjelenik a kötetem. De én előtte már megcsináltam magam a saját kötetemet, az első könyvem, és hogy jól csináltam-e, elmentem Nagy Lászlóhoz. Tudod, elvittem neki a kötetet a lakására, és aztán meghívott egy alkalommal, mikor elolvasta, és azt mondta: üljünk le, hallgasson, tárgyaljunk. És nagyon örült a könyvemnek. Volt sok észrevétele, tapasztalata, például ilyen volt, hogy a *Gunaram jajgass!* című versemnek az első két strófáját el kellett hagynom, mert azt mondta, hogy: hát ez ott kezdődik, hogy „*röppenj föl fehér gunaram*”, és akkor mondtam, hogy igen, ez ott kezdődik. Aztán volt olyan is, amit nem fogadtam el, például a *Micsoda évszak* című versemben, hogy hagyjam el az apámra vonatkozó részt, mert ott ér véget a vers, hogy „*Dália jázmin / petrezselyem / illata hál a / kedvesemen*”. Hogy itt vége. Mondtam, hogy hát ezt nem fogadom el, ön szerint lehet, hogy vége van, szerintem még ezután sokkal lényegesebb az, hogy ha onnan tekintek vissza, egy ilyen árvaság idejéből. De hát ő nem volt árva, ő nem tudott az árvaságról, más árvának lenni, és más tudni az árvaságról. És ezt nem fogadtam el, de mondom, nagyon, nagyon sok ötlete volt, nagyon sok észrevétele, máig is emlékemben van, hogy „párállik a” valami. Ezt mondta, hogy vigyázzak, mert a „...lik” és „a”, a „lika”, ez aztán nagyon nevetséges tud lenni egy versben.

– *Hangosolvasásnál.*

– Persze. Aztán én gondolva erre, írtam egy négysorosot, hogy „*Orrfacsaróak. / Vidd a fenébe! / Bűzlik a tollad / két ürüleke*”, itt a „lika” közel volt, ezt sikerült megcsinálnom. Aztán nagyon boldog voltam, amikor tulajdonképpen áldását adta rá, az egész kötetre azt mondta, hogy jól van, csak így tovább.

– *A megjelent kötet milyen lett?*

– Ez még nem a megjelent kötet. Ez az első könyvem, amit megszerkesztettem én, és elvittem, hogy jól csináltam-e. Nagy Lászlónak.

– *És nem ez jelent meg?*

– De, csak némi változtatással, mert körülbelül nyolc vagy tíz verset, vagy ötöt vagy hatot, már nem emlékszem, kihagyatott velem Vilmon. És én meg olyan mérges voltam, hogy bele is írtam még, azt hiszem, a könyvébe, amit neki ajánlottam, hogy ne hagyják a lelkiismeretét nyugodni a kihagyott versek. Mert Nagy László meg azt mondta, hogy kellenek, meg hogy ezek így, ahogy vannak, ezek így kellenek, egészben.

– *És mi lett a kimaradt versekkel?*

– Belekerültek a második könyvembe, a *Csillagok árvájába*.

- Szóval nem veszték el.
- Csak nem ott lett volna a helyük, hanem az első könyvemben. Igen.
- Így aztán Győrinek hamarabb jelent meg kötete, Ez a vers eladó címmel, '68-ban, és '69 augusztusában, az Alföldben jelent meg, amit írtam róla. És a tiéd, a Tüzem, lobogóm! '69...
  - ...végén jelent meg.
- És '70, szintén, augusztusában, az Alföldben, amit írtam rólad. És ugyanakkor a Kortársban az Elérhetetlen földről. A kötetnek a történetéhez nincs még valami hozzáfűzni valód?
  - Tulajdonképpen örültem, hogy kiadhatom, és megszabadulok az anyagtól, tudod, mert akkor már más érdekelt, és ott voltak még, mint ballasztanyag, a kimaradott versek is, aztán amíg meggyőztem magamat, hogy az új versek között is, az új kötetemben is helye lesz majd, a Csillagok árvájában is, hát addig gondold el, addig elmúlt egy olyan fél év, amikor én olyan átkokat szórtam Vilmon Gyulára, hogy azt te el nem tudod képzelni. Hogy most mit csináljak itt ezekkel a versekkel, amiknek az igazi helyük az első kötetben volna.
- Ennek ellenére az első könyved nagyon sikeres kötet lett, és azt hiszem, nagyon jó visszhangja is volt.
  - Tényleg elkapkodták, és ez meg is alapozta abbéli jövőmet, hogy ha megjelenik könyvem, azt tényleg elviszik.
- Ez mindigre megmaradt, azóta is így van.
  - Két hét alatt elfogyott, és ennek én örülök, mert nem ez győz meg, de valamit mutat ez is, tudod, annyit, hogy az embereket érdekli az, amit és ahogyan írok. És ez nagy megnyugvás abban a nagy nyugtalanságban, amiben naponta vagyok, mert én aztán tényleg megkérdőjelezem a magam költő voltát mindennap legalább hetvenhétszer, érted? De hát ez már így van.

1985. március 12-én délután

- Nem tudom, hogy elmondtam-e a múltkor azt, hogy ezután következett a lillafüredi találkozó.
- Az '69. augusztus végén volt.
- És én ott a saját fejemre húztam a parazsat, mert volt egy fölszólalásom...
  - ... egy kitűnő magyarázatát adott a kultúrpolitikának, Illyés után szabadon. Hogy is volt az?
  - Hogy az irodalompolitika micsoda dolog, olyan, minthogyha a hattyút a görény-nyel kereszteztük volna, és hattyúnyakú görény ez tulajdonképpen. Igen. De hát sokan nem azt nézték, hogy honnan idézek, hanem inkább az erejét. Meg is támadtak, össze is vesztünk Jovánovicssal, mondta, hogy jó sokáig nem fog kérni tőlem verset az Új Írás számára, én meg mondtam, hogy nemcsak, hogy nem fog kérni, hanem amíg ott van, én nem fogok vinni oda neki verset. Ezen aztán jól összevesztünk, és otthagytam az Új Írást, tényleg nem is publikáltam ott hosszú időn keresztül. No, tudni kell még, hogy ezen a beszélgetésen jelen volt Váci Mihály is. És amikor addig jutottam, hogy mondtam, amíg ő ott lesz főszerkesztőként, addig én nem fogok oda vinni verset, Váci rám nézett, aztán nagy szomorúan föllállt és kiment. Ez egy picit rosszulesett, mert

azért néhány keresetlen szót szólhatott volna. De hát mindegy, hát ez így történt. Utána aztán mondom, hosszú évekig nem publikáltam az *Új Írásban*, de hál' istennek volt máshol igény a verseimre, és megint megjelentem. No most a második könyvemről kellene beszélni, a *Csillagok árvájáról*.

– *Hát az elég sokára lett.*

– Pont ezt akarom mondani, hogy 1971 decemberében, második felében elmentem Szigligetre, hogy legépeljem a második kötetemet, a *Csillagok árváját*.

– *Már akkor ilyen címmel akartad megjelentetni?*

– Még akkor nem, nem voltam benne biztos. Még volt vagy három-négy címem is. Már nem emlékszem ezekre, mert teljesen elsöpörte aztán ez a *Csillagok árvája* az egészet. Ideiglenes megoldások voltak, nem emlékszem rájuk. De arra viszont emlékszem nagyon, hogy '72. január 6. volt, amikor elkészültem, három példányban legépeltem az anyagomat, hazajöttem Szigligetről, és egyből vittem a Magvetőhöz. Ahogy múltak az évek, négyszer is váltódott a szerkesztőm, először volt Vilmon Gyula, utána Keresztes Ágnes, Steinert Ágota, majd Hernádi Miklós. És azt mondták, az első változat az volt, hogy hagyjak ki húsz verset, és akkor kiadják.

– *Ez a kötet hány vers lett volna?*

– Mit tudom én, olyan 50 vers. 50 vers, abból 20 verset hagyjak ki, hát akkor már nincs kötet, tudod? Elhoztam az anyagot, nem tárgyaltam velük, majd egy háromnegyed év múlva megint visszavittem, és akkor már azt mondták, hogy: no, most már biztos, hogy megjelenik a kötetem, mert csak két verset kell kihagyni. Mondtam, hogy nem, nem tárgyalunk, nem hagyok ki semmit. Múlt az idő, aztán már ők hívtak, hogy vigyem vissza a könyvemet. Visszavittem, és azt mondták, hogy most aztán már boldogok lehetünk, mert tényleg elhárult minden akadály a könyvem megjelenéséről, csak két versszakot kell kihagyni. Ez a kettő az volt, hogy:

*Csoda nincs! Lám, a sós vér is felforr:
tréningezik velem a terror,*

*ördögszekerek után köttet,
csúfolja testemmel a földet.*

Most idetartozik az, hogy ez nem volt más, mint a 60-as évek valamelyik évében a Nemzetközi Fotókiállítás díjnyertes fotója, ahol egy otromba, rettenetes harckocsi maga után kötte híz egy embert. Lásd Patroklosz esete a Homéroszról, és annyira meghatott engem, és azért van, hogy „csúfolja testemmel a földet”. És hiába magyaráztam, azt üzent a Magvető Könyvkiadónak az igazgatója is, hogy övele már sokat tréningezett a terror, de ezt mégsem írná le. Én meg üzentem aztán Koczvásnéval vissza, hogy nem is azért szülte az anyja a világra, hagyja ezt meg nekem, majd én megírom, ő vezesse csak továbbra is a Magvető Könyvkiadót. Szóval ez így zajlott. És aztán összesöpörtem mindent, hónom alá csaptam, elmentem. Később azt mondták, hogy ők már akkor tudták, hogy én meg fogok bolondulni, már akkor is beteg voltam.

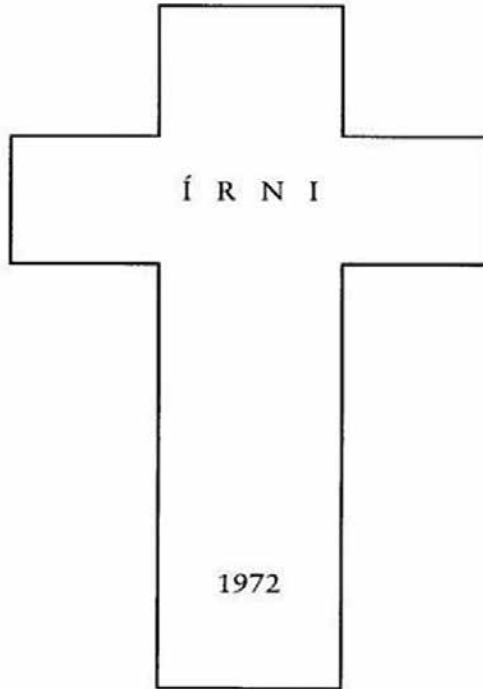
– *Másik kiadóval nem próbálkoztál?*

– Amikor elhoztam a Magvetőtől, utána elvittem a Szépirodalmihoz, és ott Horváth Zsiga lett a szerkesztője a kötetnek. Gyorsan meg is jelent, '77-ben.

– Kinek adtad akkor ott?

– Én soha nem szoktam senkinek adni. Én beviszem a titkárságra, leadom, és kész. Most is ugyanígy csinálom az összes könyvemet, mindig. Nem viszem senki-
nek. Csak akkor ez a véletlen adódott, hogy Horváth Zsigához került, de örültem is
neki. Egy-két dologra még rá is vettek, hogy hagyjam ki *Az én keresztm* című rajzos
verset, amire az ÍRNI van beírva, tudod, a keresztbe. Kormos István nagyon haragu-
dott is, mert ez egy nagyon szép ötlet, és hogy ennek benne kellett volna maradni a
kötetben. Ami aztán később belekerült a *Pokolból jövetbe*, amikor Domokos Mátvás
lett a főszerkesztő.

Az én keresztm

– *De menjünk vissza egy kicsit. Elvégezted az egyetemet, és akkor hova kerültél?*

– Az egyetem elvégzése után én a Magyar Hajó- és Darugár könyvtárosa lettem, ott voltam három hónapig. Utána aztán a barátaim, Rózsa Endre, Kiss Benedek, Szalai Pál, meg egyéb évfolyamtársaim telefonáltak, hogy van egy nevelőotthon, ahol ők már dolgoznak, munkába álltak, és nagyon jó hely.

– *Amelyikről a Filosz, Péntek Imre írt verset? Címe: A fiatal budapesti építőmunkásoknak.*

– Igen. És Szalai Pali pedig írt egy regényt, ami sajnos máig nem jelent meg. Az egy jó próza volt, úgy emlékszem, én olvastam azt. Sikerült átcsábítaniuk a könyvtárból. Azt hiszem, hogy életem nagy ballépése volt az, hogy otthagytam a könyvtárat, mert ezerszer jobb helyem lett volna ott, Egressy Pistával együtt dolgozni.

– *A tévébemondóval?*

– Egy másik Egressy István, csak névrokonok. Viszont nagyon-nagyon rendes ember volt, és jó főnököm is, úgyhogy ott kellett volna maradnom. Én átmentem ebbe a kollégiumba, ahol áldatlan állapotok uralkodtak.

– *Hol volt ez a hírhedt intézmény? „Várna u. 23/A” – miként Péntek Imre írja versében, „Ennek az intézménynek 46-os Építőipari Vállalat / Szakmunkásképző Otthona a hivatalos neve”.*

– A Várna utcában. A Törökőr körzetet nem ismered így közelebbről? Ahogy megy a Kerepesi út kifelé, és balkézről kerül el, a Népstadion állomás után. Ott van a Mexikói út, Pillangó út, Várna utca. Ez a térség. Voltak ott munkásszállók, iskolák és kollégiumok. Ezek az épületek még Rákosi alatt épültek, rettenetes stílusban, mondanom se kell, de hát olyan, amilyen, viszont a stílus sajnos sokkal mélyebb dolgot is hordozott magánál, mert Rákosinak a testőre volt a kollégiumunk igazgatója. Pontosabban: otthonvezetője. Nem egy kollégám, talán négy vagy öt hasonlóan kiszuperált őrnagy volt, akik összetévesztették a laktanyával sajnos a kollégiumot, sokszor én a harmadik emeleten összehoztam, úgy ráüvöltöttek egy gyerekre, mondjuk, a földszinten. Tudod, ez rettenetes volt, minden volt, csak pedagógia nem. A fölvetél is úgy zajlott, hogy behívták az illetőt, hogy ha katona volt, akkor abban a pillanatban fölvették, de hogy ha valami iskolája volt, akkor – elegen voltunk mi már ott. Szóval nekünk is elégünk volt belőlük, viszont fordítva is így volt, és dúlt a harc egész addig, amíg aztán Filosz megírta végre azt a versét, ami nagy vihart kavart, mert az otthonvezető ment egész Darvas Józsefíg, hogy kihallgatást kérjen. Darvas aztán Filosz és a vers mellé állt, és azt mondta, hogy ez a vers igaz, ez a vers szép, menjünk nyugodtan haza. De hát a vereségbe nem törődik bele senki. Még inkább fente ránk a fogát, és ennek ittuk is a levét.

– *Amikor '72-ben mentünk Miskolcra, az én Trabantommal irodalmi estedre, amit én vezettem be, ahol Radó Andris tóalmási „nyaralási” társaddal is találkoztunk, emlékszel, akkor te valahol arrafelé szálltál be a kocsiba, az egyik rendőrlámpánál, egy laktanya mellett.*

– A Szávay laktanyánál, mert én már bent laktam a kollégiumban, ugyanis fölmondták az albérletemet, és nem tudtam hova menni.

– *Mi volt ez az albérlet?*

– Egy kétszer három méteres, szűk spájz volt tulajdonképpen, ahol csak egy ágy volt meg asztal. Mondták, hogy menjek, keressék valamit – menjek el. És mentem az otthonvezetőhöz és mondtam, hogy engedje meg, hogy bent lakjam. Azt mondta, hogy ő megengedi, de ahhoz el kell vállalnom az éjszakai ügyeletet, este 10-től reggel 5-ig. Reggel 5-kor ébreszteni, képzelj el, 800 gyereket. És hát nem volt mit tennem, elvállaltam. De már tanítottam délelőtt 5-6 órában a szakiskolában. Délután 2-től este 10-ig nevelőtanár voltam. Este 10-től reggel 5-ig éjszakai nevelő. Gondold el! Beszorultam teljesen ebbe.

– *A többiek nem laktak ott?*

– Mindenkinek volt lakása. Bencének is, meg Filosznak is. Ez aztán annyira kiborított, hogy '72. augusztus 15-én úgy döntöttem, hogy otthagynom. Mint mikor a pálmáról leveszik a súlyt!

– *Te mikor nősültél meg?*

– Én 1968. november 14-én nősültem meg, és sajnos nem volt se házunk, se tanyánk, se semmink, csak a csupasz fenekünk, ahogy mondani szokták. És aztán utána nem-

sokára jött a gyerek is. A feleségem évfolyamtársam volt, magyar–népművelés szakos szinten, és amikor összekerültünk, utána ő lement édesanyámhoz Bükkszenterzsébetre, és Tarnaleleszen tanított vagy öt évig. Már mondtam, három falu van ott összesen: Bükkszenterzsébet, Tarnalelesz, Szentdomonkos. Tarnaleleszen volt az iskola, és ott tanított ő. A gyerek pedig anyósomnál volt Rédicse, a jugoszláv határnál, én meg itt Pesten, ilyen körülmények között. Most gondold el, és ez öt évig így ment. Amikor Szigligetre mentünk a feleségemmel az egyik nyáron, ott akadtunk össze – jaj, milyen hülyén mondom ezt! –, ott találkoztunk – így sokkal szebb! – Örkény Istvánnal, akinek elmeséltem, hogy milyen helyzetben vagyunk. Azt mondta, hogy ez nem igaz. Mondtam, hogy ez az igazság. Azt mondta, hogy no várj. Följött, bement a minisztériumba, nagyot csapott az asztalra, és azt mondta, hogy: tarthatatlan, hogy fiatal költők ilyen állapotban éljenek. Kérlek szépen, ennek a beszélgetésnek az lett a végeredménye, hogy kaptunk értesítést, hogy megkapjuk a lakást, hogy ha van ötéves bejelentőnk... Nem volt. Én hiába kértem, pedig aláírta Simon...

– ...a mentesítési kérelmet, úgy hívják. Én is ilyenekkel kerülhettem Pestre.

– Igen. És a Fővárosi Tanács akkori elnöke a szemébe dobta. Mire azt mondta, hogy olyan nincs, hogy az ő aláírását a szemébe dobja valaki, majd akkor a minisztérium fog kérni az Írószövetség számára lakáslehetőséget. Kapott is. Így lettem aztán soros én is, hogy megkapjam ezt a két és fél szobás lakást, amiben jelen pillanatban is élünk. Tulajdonképpen ma már csak az emlékének köszönhetem meg, de nagyon-nagyon boldog voltam, amikor Örkénnyel találkoztam, mert egy olyan szép nyarunk volt ott Szigligeten. Nagyon szerettem Örkényt. Tudod, ha én jól érzem magam valaki társaságában, azt egy életre nem tudom elfelejteni, hozzám tartozik szinte, mert annyiszor visszatér gondolatban is, meg néha-néha még álmomban is ez az egész szituáció, mert nyilván sokat foglalkozom vele, és boldoggá tesz, ha találok ilyen embert. Hát ilyen volt Örkény.

– Te, és kit tudnál még életedből mondani, akivel ilyen jól éreznéd vagy éreztél magad?

– Hát nézd, most nekem mindenképpen a Kilenckre kell hivatkoznom, mert velük tényleg nagyon jól érzem magamat. De ettől függetlenül, szinte testvéremnek tartom Buda Ferencet, Ratkó Józsefet, Ágh Pistát, Bella Pistát, és például az írók közül Annus Józsefet a Tiszatájtól. De annyi mindenkire sorolhatnék, hogy tényleg boldog vagyok ilyen szempontból, hogy nem tudom most elmondani neked, mert annyian vannak, és méltánytalanul tartanám, hogy valaki ne említődjék, és ezért esetleg megsértődjön vagy megharagudjon rám, hogy rá nem gondoltam, mert tényleg én úgy vagyok vele, hogy talán tudatom alatt gyűjtöm ezeket a barátokat, akik engem a legválságosabb, a legszorongatóbb helyzetben is megmentenek. Mert erről van szó, tényleg megmentenek. Amikor beteg voltam, és vitt a mentő, például rágondoltam Kiss Benedekre, és úgy ordítottam: Benedek barátom, elárultak! Nem is kellett volna szíriánáznia. Szóval sokan vannak, hál' istennek, többen, mint a rosszakaróim, de hát kell ez is, az is.

– A lakáshoz még betegséged előtt jutottatok?

– Várjál csak... Előtt volt, mert tudom, hogy a Magyar Hajógyárból jött egy csoport, és Örkény közéjük keveredett. Mondta, hogy van itt ám egy fiatal költő is, és szólt nekem, és akkor elbeszélgettünk ezzel a hajógyári csoporttal, és csináltunk egy fényképet is, meg is örökített bennünket a fotó. Azért örülök neki, mert végtelenül hálás vagyok azért, hogy ilyen jószándékú hozzáállást tanúsított az én nyomoromhoz Örkény, és neki köszönhetem, hogy ebből lett valami. Már előtte akart segíteni Juhász Ferenc is,

de az volt a helyzet, hogy behívtak engem az V. kerületi tanácshoz, hogy a Kacsóh Pongrác úti mit tudom én...

– ...lakótelepen...

– ...lakótelepen csak rám vár egy kétszobás lakás, fizessenek be 150 ezer forintot, egy hét múlva 100 ezret, összesen 300 ezret. Mondom: nem tévesztenek engem össze valakivel? Azt mondja: dehogyan tévesztjük, hát maga Utassy József. – Mondom: én vagyok, de hát nekem nincs ennyi pénzem, örülök, ha 20-30 ezer forintot össze tudok kotorni. Hát akkor, azt mondja: akkor mondjam le. Mondom: akkor én le is mondom, adják oda annak, aki boldogabb, mint én. No, szóval ez volt a Juhász-féle lakásakció, nem rajta múlt, hogy az akcióból nem lett semmi, a második pedig, az Örkényé, sikerrel járt. Aztán össze is omlottam teljesen. '74 júniusában. Akkor aztán olyan mérvű volt az összeomlásom, hogy egy egész éjszaka kóboroltam, bolyongtam, teljesen elborult elmével, és reggel aztán már annyira beteg voltam, hogy levetkőztem a Kerepesi úton, jöttek a munkások, körülvettek, persze, hogy egyből rendőrt hoztak oda rám. De én már akkor annyira féltem, úgy éreztem, hogy engem már mindenhol lóttek, akárhova néztem, mindenhol engem lóttek. Ez olyan, mint az álmomban. Minden hónapban van két-három alkalom, amikor azt álmodom, hogy háború van, és megölnek. Tudod, ez már gyerekkorom óta kísért engem, ez a rettenetes álom. Mondom, itt csúcsonyult ki: lóttek jobbról, lóttek balról, lóttek előlről, lóttek hátulról. Mi lehet még hátra? Eszembe jutott, hogy főntről lőnek, jönnek repülővel, helikopterrel, és onnan lőnek. Akkor hasra feküdtem, és téglákat dobáltam a hátamra, tudod, hogy ne érjen a lövés. No most gondold el, hogy körülött legalább 40-50 ember már. Míg végre aztán az egyik rendőrnek eszébe jutott, hogy kihívja a mentőt. Én nem akartam beszállni, ordítottam, és azt mondtam, hogy csak akkor, ha harckocsit hívnak ki. És azt is csak akkor, hogy ha elől is megy egy, meg hátul is. Tudod, ez rettenetes volt. Utána hat napig aludtam, és nem emlékszem a dolgokra, csak arra, hogy mikor néha fölébredtem, és etették velem a zsemlet, belemártva a tejeskávéba, teljesen olyan volt, minthogyha romlott gyerekhúst ettem volna, megborzadtam szinte, de úgy éreztem, hogy romlott gyerekhúst eszek, tudod. Ez már a Róbert Károly körúti kórházban történt. Az angyalföldi tébolyda volt ez tulajdonképpen annak idején. Most is ugyanúgy néz ki egyébként, szóval nem is tudom, hogy mi változott, azt hiszem, hogy semmi, talán a doktorok. Az orvosom az több is volt, de akire jobban visszaemlékszem, azt hiszem, hogy Sombor, nem tudom, hogy mi a keresztnéve. Sombor doktor volt, órára emlékszem nagyon jól, és volt egy főorvos, akinek a neve már nem jut eszembe, tudom, hogy vele többször össze is veszttem. Mert állandóan minden zárva volt, tudod, a kulcsöregéstől már megbolondultam, jöttek az ápolók, nyitottak, zártak, csuktak, én már kértem kimenőt, hogy engedjenek, hogy lent sétáljak legalább. Lementem sétálni, hát ott, kérlek szépen, egy nagy puffanást hallok, az emeletről leugrott az egyik, a malterkeverő ládába. Akárhova mentem, mindenütt ilyen élményeim voltak. Iszonyatos volt. Mikor aztán Lengyelországban is megismétlődött ez, hogy bekerültem ott is – hogy mondjam? – a tébolydába, nevezzük egyszerűen nevén, és ott töltöttem egy hónapot, utána, mikor hazahoztak, átvittek a klinikára, Juhász Pál klinikájára. Az, kérlek szépen, az a paradicsom volt számomra, olyan boldog még soha nem voltam betegen, mint ott. Jöttem-mentem, kimentem, vásároltam, bementem presszóba, de úgy, köpenyben meg pizsamában, tudod, kijártunk a presszóba, érted. És csodálatos szép idő volt, mert olyan fölszabadult érzésem volt, nem éreztem azt a nyomasztó légkört, ami a Róbert Károly körúton volt. Ott aztán Karczag doktornak a kezelésébe kerültem, de volt még előtte ott is több doktor, aki foglalkozott velem, de most is hozzá tartozom, azért említem őt, aki most a Délpesti Kórháznak osztályvezetője, vagy valami

ilyen titulusa van. És kell jelenleg is szednem egy 200 mg-os Mellerilt éjszakára – hál' istennek –, és napközben meg egy Lítiumot reggel és egyet este. Ez az adagom. Na most én már harcolok a doktorral, mert úgy érzem, hogy a koncentrációs készségemet erősen csökkenti ez az adag, de egyelőre, azt mondja, hogy szedjem még, úgy érzi, hogy szedni kell. Hát most nem hiszem, hogy nekem van igazam, ilyen esetben természetesen az orvosra hallgat az ember.

– *A munkádra ez hogyan hat?*

– Decemberben dolgoztam. De azóta három hónapon belül, a fordítást leszámítva, semmit se csináltam. Fordítás se sok, mert négy vers mindössze, amit azóta fordítottam. Mindig találok valamit – levelekre válaszolni, olvasni, bolgárt tanulni –, szóval mindig valamivel kitöltöm az időmet, csakhogy írni ne kelljen. Mert belső kényszerem nincs, csak elméleti elvárás van saját magammal szemben, hogy de jó volna írni, de az, ami leültetne engem, az hiányzik belőlem. Azt mondja az orvos, hogy nem biztos, hogy a gyógyszerertől van, mert ez nem nagy adag, hanem inkább valami válságban lehetek.

– *Te mindig kevés verset írtál.*

– De azért mégis sokkal rendszeresebben írtam, nem ilyen elszórtan, mint most. Úgy érzem, hogy valahogy ezt majd le kell győzni, és már látom, hogy hiába kenem akár gyógyszerre, akár orvosra, csak magamhoz kell fordulni, és leülni, akkor is, ha nem megy. Szóval tehát megírni a rettenet-verseket is, amiket aztán az ember összetép. Valahogy harcolni, valahogy szembeszállni azért, hogy én dolgozhassak, megjöjjön az ihletett időm. Mert azt érzem, hogy ihletem nincs. Én meg anélkül nem tudok írni. Anélkül nem megy az írás. Anélkül csak odaülök, az asztalra magam elé teszem a papírt, és csak nézem, mint a borjú, bámulok az új kapura, tudod.

– *Tehát te kétszer lettél rosszul, egyszer itthon, '74-ben...*

– ...nem, nem kétszer. Vagy hétszer estem vissza. Összesen másfél évet húztam le kórházban. Tehát idehaza visszaestem én vagy hatszor, meg Lengyelországban is.

– *Külföldön merre jártál?*

– Még egyetemista időm alatt, 1965-ben voltam az NDK-ban, ott dolgoztunk jó néhányan, egyetemisták. Onnan van a *Nudista strandon* meg a *Warnemünde* című versem. Jártam Bulgáriában is, meg voltam 1973 augusztusában Strugában, a nemzetközi költőtálalkozón, és ott volt Vujosevič Slobodanda, *Ének virág helyett* című versemnek ő a címzettje, ő Crna Gora-i, azaz montenegrói. Az egyik szervezőnek volt a szerelme.

– *Van neked egy szerelmesvers-gyűjteményed is, Áve, Éva!, az milyen ötletből született?*

– Nagyon jó a kérdésed, mert ha nem teszed föl, akkor úgyis elmondtam volna, kérdés nélkül is, így legalább örülhetünk neki, hogy feltetted. Tehát az *Áve, Éva!* kötet. Vissza kell menni az én építkezésemhez, mert szokták mondani, hogy miért veszek át egy-két verset az előző kötetből. Régebbi kötetből. Gyerekkoromban már megcsodáltam, és tényleg, hogy is mondjam, nagyon nagy fantáziára készítő erő volt, amikor belenéztem a kaleidoszkópba, és látom, hogy ugyanazokból az anyagokból mindig más jön ki. Egy fordítás, és máris más lesz. Tehát én ekképpen építkezem. Volt egy szerelmes ciklusom az első kötetben, a *Tüzem, lobogóm!*-ban, *Szerelemhajnal* címen. Utána volt a második kötetemben, a *Csillagok árvájában*, már *Áve, Éva!* címmel egy ciklus. A harmadik kötetemben szintén volt az *Áve, Éva!*, de már az addig nem közölt verseket gyűjtötte egybe. Namost, ahogy én gondolkodom, az egyes témáim szaporodnak, mint a spirál, egyik magába foglalja a

másikat, de nagyobb körrel, még nagyobb körrel, és így tulajdonképpen át akarja ölelni az egész világot. Az *Áve, Éva!* ciklusból már a második könyvnél tudtam, hogy ebből külön könyv lesz. Tudtam, hogy ha ez a ciklus kinövi magát, akkor az lesz a végeredménye, hogy külön könyvet fogok megjelentetni belőle. Hát ez volt az *Áve, Éva!*-nak a története. És hogy miért volt *Áve, Éva!*? Először is, maga a szójáték, azt hittem, hogy a saját leleményem. Utóbb kiderült, hogy van egy ilyen verse, hogy *Ave Éva*, csak egész más tartalommal, mint nekem, Tamkó Sirató Károlynak. És mit ad a véletlen? Szlovákiában, mikor kint voltam, hoztak nekem egy kötetet, mutatják, hogy Ján, nem tudom már a nevét a költőnek – ez a kötetének a címe [Ján Kostra: *Ave Eva*]. Hát mondom: akkor sem változtatom meg, mert én már közben megírtam az én *Áve, Éva!* című versemet.

– És ki ez az *Éva*?

– Hát ez az *Éva*, kérek szépen, ez Ádámnak a neje, *Éva*, és minden nő tulajdonképp. Minden nő. Nem egy konkrét *Éva*, de az igazsághoz hozzátartozik, mikor Egerbe jártam gimnáziumba, akkor udvaroltam egy *Éva* nevűnek, utána még egy *Éva* nevűnek – hét *Évának* udvaroltam egymás után, úgyhogy engem üldöztek az *Évák*, és lehet, hogy ilyen visszatérés is van benne (de ezt csak hülyeség végett mondom, nem is igaz. Már az igaz, hogy hét *Éva* volt!).

'80-ban megjelent a gyerekvers-gyűjteményem, a *Mézarózárdák*, '80-ban és '81-ben az *Áve, Éva!* és a *Pokolból jövőt*. '84-ben megjelent aztán az összesem, a *Júdás idő*, és most le van adva, várom jövőre, hogy megjelenjen a...

– Már megvan a címe?

– Megvan a címe, igen. *Ragadozó föld*. Ez megint összegyűjtő cím, ami az elmúlással kapcsolatos verseimet fogja össze.

– Régi és új verseket?

– Van benne régi is, ami az elmúlással kapcsolatos, de benne volt már például a *Csillagok árvájában* is, azt átvettem természetesen, és újabbak. Az első ciklus legalább negyvenvalahány verset tartalmaz, meg benne lesz a másik ciklusom, ami megint kinövi magát ezzel a könyvvel, és utána megjelentetem külön könyvként a *Magvetőnél*, büntetésül ők fogják kihozni ezeket a könyveket, amiket én szerkesztek.

– Melyik ciklus?

– *Hungária kávéház?* – *kávéház Hungária!* Szóval még megvárom, amíg megjelenik az előző, és utána aztán legépelem és leadom.

– Ezt a groteszk sorozatot?

– Kis verses portrék, igen. Rögtönzések. Nagyon várom már ennek, az *Értelmező halálomnak* a megjelenését. Mert ez, úgy érzem, hogy egy szép könyv lesz.

– Ez meg melyik?

– Bocsánat, pontatlanul mondtam a címét.

– Amit mondtál, az minek a címe.

– Van egy ilyen című versem is ebben, a *Ragadozó föld* című kötetben, hogy *Értelmező halálom*. Onnan van, hogy *Értelmező szótár*, tudod. És mondom, hogy nem a szótár az értelmező, hanem a halálom, az én halálom, ami értelmez majd engem, hogy ki voltam én, és minden, mi vagyok. Szóval a *Ragadozó földet* várom nagyon, hogy valami meg-

nyugvást hozzon számomra, és nekikezdek most, ez a legújabb munkám, hogy ezt az *Irdatlan ég alatt* című önéletrajzi dolgot meg tudjam csinálni.

– *Amelyik a Tiszatájban jelenik meg.*

– Áprilisban. Legalábbis a kezdetei. Hát igen, ezt meg kell írni tulajdonképpen, mert ez megint egy olyan összegzés, ami után az ember azt mondja, hogy no, ezzel kidobtam a léghajómból az utolsó zsákot is, most aztán már repülünk. Mindegy, hogy hová, nem érdekes már, nem lehet irányítani, csak a repülés marad. Szóval ilyen nehezezkirakodás tulajdonképpen ez a vers.

– *Lehet azt mondani tulajdonképpen, hogy míg mások versekkel lépnek, te egy-egy kötettel lépsz tovább, vagy kötetkompozícióval?*

– Igen, mert túl kevés számomra elindítani csak egy ciklust. Abban a pillanatban, mihelyt én együtt látok egy közös elnevezés alatt legalább tíz verset, abban a pillanatban beindul a spirál, és akkor megy a gondolatom tovább, és nő és növekszik addig, amíg egy könyvvé nem nővi ki magát. Nem kell ahhoz tíz vers, hogy ha kettő vagy három vers is van, és észreveszem, elkap engemet a koncentrált szerkesztési mánia, vagy nem tudom, hogy nevezzem, abban a pillanatban próbálok mindjárt teljességre törekedni, hogy mi maradt még ki, mit kell növelni, mi hiányzik még, mit kell megírnom, és akkor ilyen egész napos, minden percemet kitöltő szerkesztésekkel van tele a fejem. Az biztos, hogy nem tanultam én ezt sehol, hanem megéreztem. Tudod, hogy hol? A népdaloknál. Milyen csodálatos dolgokat lehet összegyűjteni egy közös elnevezés alatt, hogy például a szerelem. Gyönyörű csokrot lehet összeállítani. De nemcsak a szerelemről, hanem minden más témakörrel is, mint ahogy össze is vannak gyűjtve. Azt hiszem, hogy ezeknek a hatása érződik rajtam, amikor már eleve így kezd járni az agyam, és belemegy ebbe a spirálba. És akkor megforgatni a témát minden oldalról, és fölmutatni ezt az egészet. Hát ugyanez történt, láttad, így került be például a *Magyarország!* című versem a szerelmes versek *Áve, Éva!*-jába. Mert ott volt a helye, az is egy szerelmes vers, az is egy vallomás tulajdonképpen. És azért a végére, mert szerintem az egyik legszebb szerelmes vers, amit az ember a világ vagy a hazája iránt érez. Pont.